आदित्य प्रतिष्ठान
वर्ष : १४ / अंक : २

आदित्यदीप

एप्रिल ते जून २०२३

श्रीरामनवमी

चैत्र शुद्ध नवमी, शके १९४५

सुहास्य वदन सुंदर । कमलनेत्र मनोहर । डुलती कर्णाते साकार । रत्नकुण्डले ॥
भृकुटी त्या धनुषाकार । पद्मनयन ते सुंदर । अवघे रूप मनोहर । झळाळे दिव्य ॥
शोभते लल्लाट विशाल । रुळताती केश कुरळ । ग्रीवा संतुलन सरळ । शोभतसे ॥
रुंद स्कन्ध, विशाल छाती । ग्रीवेवरी शुभ रेघोटी । चारित्र्य लिहिले लल्लाटी । ब्रह्मदेवे ॥
आपाद रुळे वैजयंती । अङ्गावरी चंदन उटी । प्रमाणबद्ध असे कटी । रघुवीरा ॥
झळाळतो तो पीतांबर । रत्नमाला अति सुंदर । प्रकटला वाटे श्रीवर । मण्डपाते ॥
साजिरे गोजिरे चरण । आत्यंतिक शुभ लक्षण । वाटे स्वये श्यामलघन । महाविष्णु ॥
(शङ्कर रामायण बालकाण्ड, सर्ग ७३)

अद्वैत तत्त्वज्ञानाचे मेरुमणी !

आद्य शंकराचार्य

`श्लोकार्धेन प्रवक्ष्यामि यदुक्तं ग्रन्थकोटिभिः । ब्रह्म सत्यं जगन्मिथ्या जीवो ब्रह्मैव नापरः ।'

`कोटी कोटी ग्रंथात जे सांगितले आहे, ते मी अर्ध्या श्लोकात सांगतो. ब्रह्म हेच अंतिम सत्य, जग हे मिथ्या (अर्थात् परिवर्तनशील व नाशवंत म्हणून व्यावहारिक सत्य) आणि जीव हा ब्रह्मस्वरूपच असून त्याहून वेगळा नाही !'

ईश्वरवादी तत्त्वज्ञानाचे मेरुमणी !

श्री रामानुजाचार्य

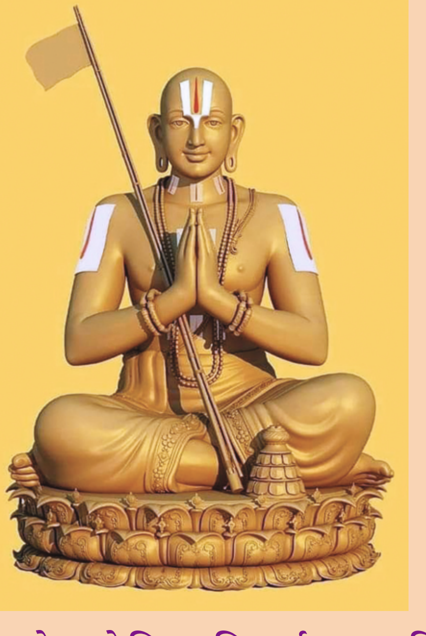

विशिष्टाद्वैती तत्त्वज्ञानाप्रमाणे ब्रह्म हे चित्, अचित् व ईश्वर अशा त्रिविध स्वरूपाचे आहे,
त्यापैकी चित् व अचित् ही दोन्ही एकाच ईश्वराची शरीरे आहेत.
चिदचित् (चित् + अचित्) या शरीराने ईश्वराशी अद्वैत म्हणून विशिष्टाद्वैत होय.

एप्रिल ते जून २०२३ शके १९४५

"आपुल्या पुरुषार्थवैभवें । बहुतांस सुखी करावें ।।"

आदित्यदीप

कार्यकारी संपादक
सौ. अपर्णा अभ्यंकर

संस्थापक-संपादक
गुरुदेव शंकर अभ्यंकर

(आदित्य प्रतिष्ठानचे वार्तापत्र)

वर्ष : १४ अंक : २

अनुक्रमणिका

१) संपादकीय -	– सौ. अपर्णा शंकर अभ्यंकर	३
२) प्रवचनमाला वृत्तांत		६
३) श्रीरामांची पुरुषार्थगाथा (शङ्कर रामायण)	– गुरुदेव	८
४) आदि शंकराचार्य जयंती (वैशाख शुद्ध पंचमी)		११
५) रामानुजाचार्यांची 'प्रपत्ती' संकल्पना		१३
६) समर्थांचा 'धक्कधिंग' मारुती		१५
७) हे पाठ कराच! झांशीची राणी लक्ष्मीबाई	– सुभद्राकुमारी चौहान	१६
८) चैत्र गौरी उत्सव	– सौ. सुलभा श्रीकांत आठवले	१९
९) श्रद्धांजली – कै. गिरीशजी बापट		२१
१०) अध्यात्मबोध	– गुरुदेव	२२
११) माझ्या तरुण मित्रांनो!	– गुरुदेव	२४

प्रकाशक, मुद्रक, मालक : **सौ. अपर्णा शंकर अभ्यंकर** (कार्यकारी विश्वस्त - आदित्य प्रतिष्ठान)
४/१५, वेदान्तनगरी सोसायटी, कर्वेनगर, पुणे-४११ ०५२
संपादक : **सौ. अपर्णा शंकर अभ्यंकर** यांनी हे त्रैमासिक
४/१५, वेदान्तनगरी सोसायटी, कर्वेनगर, पुणे-४११ ०५२ येथून प्रसिद्ध केले.
सहसंपादिका : **सौ. रश्मी अरुण तुळजापूरकर, सौ. सुलभा श्रीकांत आठवले**
REGISTERED : RNI No. MAHMAR / 2010 / 31595

सर्व देणगीदारांना व वाचकांना

विनम्र आवाहन

आपण सर्व ‘आदित्यदीप’ या त्रैमासिकाचे वाचक आहात. प्रतिष्ठानचे हितचिंतक आहात. आपणास नम्र विनंती की आपण हा अंक मिळाल्यावर आदित्य प्रतिष्ठानच्या ८४८४९२११३० या मोबाइलवर अंक मिळाला हे वॉटस्‌ॲपवर मेसेज करून अथवा फोन करून कळवावे.

काही जणांचे पत्ते बदलेले आहेत, तसेच कुरिअरने काही पाठवायचे झाले तर असे बदललेले फोन नंबर व पत्ते आवश्यक आहेत.

धन्यवाद!

— संपादिका

अभूतपूर्व सवलतीत उपलब्ध!

आदित्य प्रतिष्ठान प्रकाशित

गुरुदेवांची ग्रंथसंपदा

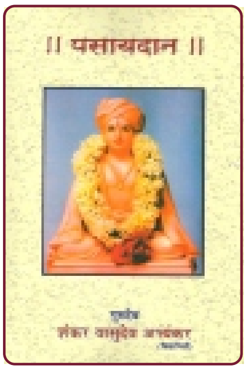

आवृत्ती १० वी

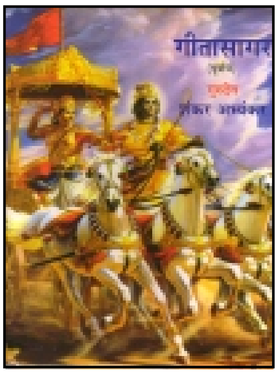

आवृत्ती ११ वी

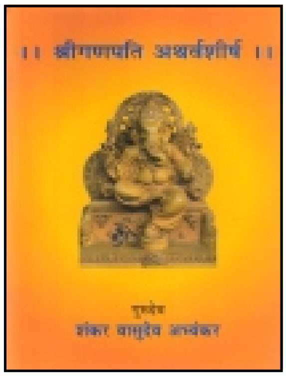

आवृत्ती ७ वी

संपूर्ण ग्रंथसूचीसाठी संपर्क : ८४८४९२११३०

Email : aditya.pratishthan25@gmail.com

संपादकीय

'कल्याण करी देवराया ।
कल्याण करी रामराया ।।'

समर्थ रामदासांच्या काळात म्हणजे १७ व्या शतकात मोगल, पठाण, तुर्क, डच, इंग्रज, पोर्तुगीज इत्यादी आक्रमकांनी भारताची भूमी तुडवून काढली होती. भारतीयांवर अनन्वित अत्याचार केले होते. त्यात भारताला दुष्काळाचा तडाखा बसला. समर्थांनी या संकटांना 'अस्मानी-सुलतानी' असे म्हटले. समर्थांनी देशाटन केले तेव्हा त्यांनी ही भयंकर परिस्थिती उघड्या डोळ्यांनी पाहिली आणि त्यांनी मातृभूमीचे रक्षण करण्यासाठी श्रीरामांना कळवळून साद घातली–

'कल्याण करी देवराया ।
जनहित विवरी ।।'

म्हणजे 'हे रामराया, तूच आता जनांचे हित कर. तुझ्या कृपेचा, छायेचा विस्तार कर. कल्याण कर.'

इथे 'विवरी' असा फार सुंदर शब्द समर्थांनी योजला आहे. विवरणचा अर्थ स्पष्ट करणे असाही आहे. म्हणजे 'आम्ही जनहित कसे करावे हे स्पष्ट कर. मार्ग दाखव.' अशी विनंती समर्थ करतात. समर्थ सशक्त आहेत. देवा, तू सगळे कर. आम्ही नुसता धावा करतो असा दुबळा भाव यामध्ये नाही. तर आम्ही प्रयत्नांची शर्थ करतो. आम्हाला मार्गदर्शन कर, असा मोठा शर्थीचा भाव त्यामध्ये साकारला आहे. आत्ता रामनवमी संपन्न होत असताना मनात येते की यापेक्षा वेगळी स्थिती आत्ता काय आहे? तेव्हा परकीय आक्रमणे होती. आता या देशातीलच लोक हिंदू धर्मावर उठले आहेत. १९४७ साली स्वातंत्र्य मिळाल्यावर 'भारत', 'हिंदुस्थान' ऐवजी 'इंडिया' नावाचा देश अस्तित्वात आला. काँग्रेसचे राज्य आले आणि तेथपासून हा देश उदारमतवादी असला पाहिजे अशी वरवर उदार पण अत्यंत नेभळट विचारधारा उदयास आली. या देशात सर्व धर्माच्या लोकांना समान स्थान हवे, केवळ हिंदू नाहीत तर देशात राहणाऱ्या ख्रिश्चन अर्थात बाटवलेले आणि मुसलमान यांचाही हा देश आहे, संमिश्र संस्कृती आहे, मुसलमान या देशात लूट करायला आले पण येथेच राहिले तेव्हा त्यांचाही हा देश आहे असे मानणारी ही काँग्रेसी विचारधारा आणि त्यामुळेच त्यांना सावरकर नको आहेत. कारण सावरकर मानतात की हे हिंदू राष्ट्र अत्यंत प्राचीन आहे. या प्राचीन व थोर परंपरेशी जुळवून घ्याल तर तुम्ही भारतीय. फुटीरता नको. ही सिंधू नदीपासून सागरापर्यंतची भूमी पितृभूमी आणि पुण्यभूमी आहे. येथे रहावयाचे असेल तर या संस्कृतीत मिसळून जा. यातच आपले हित आहे. म्हणून आजच्या काळात 'जनहित विवरी'चा अर्थ इतका व्यापक करावा लागेल.

समर्थ म्हणतात,

'तळमळ तळमळ होत चि आहे ।
हे जन हातिं धरी ।।१।।'

देशाची भयानक परिस्थिती पाहून समर्थांना

तळमळ लागली. जीव पिळवटून गेला. म्हणून जनांना बोटाला धरून मार्गदर्शन करा असे समर्थ श्रीरामांना कळवळून सांगतात.

सद्य:स्थितीतही देशाची स्थिती पाहिली तर कोणत्याही सजग विचारवंतांना अथवा प्रबुद्ध नागरिकांना अशीच तळमळ लागली आहे. नेहरू आणि गांधी यांनी नेभळट विचारधारेतून समाजाला चुकीच्या मार्गाने नेले आणि त्यामुळे स्वातंत्र्यानंतरच्या दोन पिढ्या चुकीचे शिक्षण घेऊन धर्माला, परंपरेला नावे ठेवणाऱ्या आणि पाश्चात्त्य संस्कृतीचे अंधानुकरण करणाऱ्या झाल्या. नेहरू आणि नंतरचा गांधी परिवार यांनी देशाचे अतोनात नुकसान केले. राहुल गांधींची वक्तव्ये ऐकली आणि त्याहीपेक्षा त्यांना पाठिंबा देणाऱ्या अनेक नेत्यांची वक्तव्ये ऐकली की खरोखर देशाच्या भवितव्याबद्दल तळमळ आणि चिंता वाटू लागते. सावरकरांविषयी अनुद्गार काढायचे राहुल गांधी आणि त्यांचे साथीदार काही सोडत नाहीत. 'माफी मागायला मी काही राहुल सावरकर नाही, राहुल गांधी आहे.' असे राहुल गांधी म्हणतात आणि महाराष्ट्राचा स्वाभिमान नसणारे पक्ष याविषयी ब्र काढत नाहीत. कोश्यारींविरुद्ध बोलताना मात्र यांची जीभ उचकटते, पाझरते. अशा पक्षाला निवडणुकीत पूर्ण पराभूत करण्याची तळमळ प्रत्येकाला लागली पाहिजे.

समर्थ म्हणतात,

'अपराधी जन चुकत चि गेले ।
तुझा तू चि सावरी ।।२।।'

'अपराधी जन चुकतच गेले आहेत. आता रामराया, त्यांना केवळ तूच सावरशील. या वैचारिक आणि सीमारेषेवरील आक्रमणांना तोंड देण्यासाठी तुझ्या भक्तांना आता तूच उत्साह, शक्ती आणि सन्मान दे.'

स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर पाकिस्तान निर्माण करून फार मोठी चूक केली गेली. कोणाचेही न ऐकता गांधींनी हा निर्णय घ्यायला लावला. 'राष्ट्रपिता' ज्यांना म्हणतात त्या गांधींनी हिंदू प्रजेवर शत्रूवर करावा तसा घणाघात केला आणि त्याला 'भाईचारा' असे गोंडस नाव दिले आणि मग पुढची ६० वर्षे त्या भावाला चुचकारण्यात वाया गेली. नेहरू-गांधी ही एक विचारधारा आहे जी भारतासाठी अत्यंत चुकीची आहे आणि सावरकर ही वेगळी विचारधारा आहे जी भारत अखण्ड राहावा, सजग राहावा, संघटित राहावा यासाठी कार्यरत आहे. हा देश हिंदूंचा आहे. त्याला प्राचीन व थोर परंपरा आहे. ही संस्कृती आणि त्याची विचारधारा जगाला तारणार आहे. प्रत्येक देशाचा आत्मा असतो तसा आपल्या देशाचा महाप्राण आपली संस्कृती, आपले तत्त्वज्ञान आहे. परंतु इंग्रजी माध्यमातून शिक्षण घेणाऱ्या पिढ्या अकबर, टिपू सुलतान यांचा इतिहास वाचत मोठ्या झाल्या. आम्ही धर्माला विसरलो आणि पाश्चात्त्य पोषाख, सभ्याचार, राहणीमान याचे अंधानुकरण करण्यात स्वत:ला धन्य समजू लागलो. ही फार मोठी वैचारिक दुष्टता भारतात घडली. हाच मोठा अपराध आणि हिंदूंची अक्षम्य चूक आहे. ही निस्तरायला ३ ते ४ पिढ्या हिंदुत्ववादी विचाराच्या जन्माला याव्या लागतील. ही आपली जबाबदारी आहे.

'कठीण त्यावरी कठीण जाले ।
आता न दिसे उरी ।।३।।'

'भक्तांचे जीवन कठीणच नव्हे तर कठीणतम झाले आहे. आश्रय किंवा विश्रांतीला आता कोणतीही जागा उरी म्हणजे उरलेली नाही. हा अन्याय दूर व्हावा हाच मनात अहोरात्र विचार आहे.' असे समर्थ म्हणतात.

१९४० साली लाहोरला पाकिस्तानचा ठराव झाला. देशाची फाळणी झाली आणि आठ-दहा लाख हिंदूंच्या देहाचे तुकडे झाले. स्वातंत्र्य मिळत असतानाच हिंदूंवर इतका घोर अन्याय व्हावा आणि

तो हिंदूंनी सहन करावा? यापरते दुर्दैव कोणते? पंडित नेहरुंनी चीनशी पंचशीलाचा करार केला आणि तिबेट गेले. सावरकर तेव्हा म्हणत होते, तिबेट गिळंकृत केल्यावर भारताची भूमी हडप करण्याची चीनची भूक वाढेल. १९५४ ची सावरकरांची ही भविष्यवाणी १९६२ साली चीनने आक्रमण करून खरी ठरवली. पाकिस्तान व चीन ही उत्तरेकडची कायमची डोकेदुखी भारतासाठी आहे. आसामच्या लोकसंख्येत ३० पेक्षा अधिक टक्के मुसलमान घुसखोर आहेत आणि त्यामुळे उत्तरपूर्व अशांत आहे. नेहरूंचे तत्त्वज्ञान काय तर निसर्गाला पोकळी मंजूर नसते. जेथे मोकळी जमीन तेथे दुसऱ्या भागातून लोक येणारच. ही नेहरूंची दृष्टी. त्याचाच परिपाक म्हणून पूर्वांचल धगधगता आहे. बांगला घुसखोर कसे थांबवायचे हा प्रश्न आहे. केरळमध्ये ही आक्रमणे चालू आहेतच. असा भारताचा सर्व बाजूंनी आक्रमणे होऊन संकोच होत चालला आहे. कॉंग्रेस विचारधारा याला खतपाणी घालते आहे. माणूस विचाराने मेला की मेलाच! मग यापेक्षा कठीण कालखण्ड कोणता?

'कोठे जावे काय करावे ।
आरंभिली बोहरी ।।४।।'

'अशा भीषण परस्थितीत आम्ही कोठे जावे आणि करावे तरी काय, कारण आक्रमकांनी अत्याचाराचा अक्षरशः उच्छेद म्हणजे बोहरी मांडली आहे.' असे समर्थ कळवळून विचारतात.

आत्तासुद्धा काय वेगळी परिस्थिती आहे? जातीयवादाला कंटाळून हुशार तरुणवर्ग देश सोडून जातो आहे. देशातील तरुणींना 'लव्ह जिहाद'च्या जाळ्यात ओढले जात आहे. टीव्ही आणि नेटवर तरुणींनी लाजच राहिलेली नाही अशा पद्धतीने देह प्रदर्शन मांडले आहे. घटस्फोटाचे प्रमाण वाढले आहे. स्त्रियांना कुटुंब जोपासण्याऐवजी आर्थिक स्वातंत्र्य मिळवून चैन करायला हवी आहे. भ्रष्टाचार व बलात्कार जितके ज्ञात आहेत त्यापेक्षा कितीतरी पटीनी अज्ञात आहेत. ही वैचारिक, समाजिक बोहरीच नव्हे काय?

'दास म्हणे आम्ही केले पावलो ।
दयेसि नाही सरी ।।५।।'

समर्थ रामदास म्हणतात, 'जे काही कर्तृत्व घडले ते श्रीरामप्रसादाने! स्वराज्य निर्माण झाले. त्यामुळे आम्ही भरून पावलो. हे रामराया! तुझ्या दयेला कोणतीही सीमा नाही. तुझी दया अतुलनीय आहे.'

आपणा सर्वांसाठीही एक आशेचा किरण, किरण नव्हे तर प्रकाशझोत मिळाला आहे तो म्हणजे आपले पंतप्रधान नरेन्द्रजी मोदी. ते 'अहर्निशं सेवामहे' या संस्कृत वचनाप्रमाणे अहोरात्र भारताच्या उद्धारासाठी झटत आहेत. विचारांना विचाराने आणि त्याला अनुकूल अशा कृतीने खोडायचे असते. मोदीजी तेच करत आहेत. जितके कार्य मोठे तितके शत्रू जास्त. पण मोदीजी एकामागून एक निर्णय घेऊन देशाला पुढे घेऊन जात आहेत. २०२४ साली होणारे श्रीराम मंदिर ही घटना अद्भुत ठरणार आहे. तेव्हा २०२४ साली होणाऱ्या निवडणुकात मोदीजींच्या पाठीशी पूर्ण शक्तीनिशी उभे रहायचे हेच प्रत्येक नागरिकाचे कर्तव्य राहील.

'जय श्रीराम !!!'

* * *

लवकरच प्रसिद्ध होत आहे

'विष्णुसहस्त्रनाम'

(अर्थ व विवरण)

(५५० डबल क्राउन पृष्ठांचा बृहद् ग्रंथ)

लेखिका : सौ. अपर्णा शंकर अभ्यंकर

प्रसिद्धीपूर्व सवलत देणगी मूल्य रु.५००/- मात्र

प्रवचनमाला वृत्तांत

बहुभाषिक ब्राह्मण संघ, मावळ
दि. १९ फेब्रुवारी २०२३

बहुभाषिक ब्राह्मण संघ, तळेगाव दाभाडे यांच्या वतीने तळेगाव येथील सुशीला मंगल कार्यालयात दोन हजार ब्राह्मण स्त्री-पुरुषांच्या उपस्थितीत अत्यंत उत्साहाने मेळावा संपन्न झाला. कोरोनानंतर परशुराम दैवत असणाऱ्या ब्राह्मणांनी काही सकारात्मक योजना राबवाव्यात या उद्देशाने अध्यक्ष श्री. सुरेश साखवळकर यांनी हा मेळावा आयोजित केला होता.

गुरुदेव शंकर अभ्यंकर यांनी उद्घाटनानंतर अतिशय प्रबोधक असे भाषण केले. 'ब्राह्मण आणि उद्योजकता' या विषयावर बोलताना ते म्हणाले 'जळितानंतर ब्राह्मणांनी अनेक मार्ग चोखाळले. ते रडत, भेकत बसले नाहीत. त्यांनी अनेक उद्योग सुरू केले. चितळे, गाडगीळ, आठवलेंचा शोगिनी उद्योग समूह, दातार, चप्पलवाले अभ्यंकर, देसाई बंधू आंबेवाले अशा उद्योजकांचे कौतुक करून ते म्हणाले, उद्योग सुरू केला तरी ब्राह्मण्य टाकू नये आणि इतर ब्राह्मणांनी त्यांना अवश्य मदत करावी. त्यांनी ब्राह्मणांचे मात्र, ब्राह्मण, श्रोत्रीय, अनूचान, भ्रूण, ऋषिकल्प, ऋषी, मुनी असे ८ प्रकार सांगितले. प्रत्येक ब्राह्मणाने किमान श्रोत्रीय असलेच पाहिजे. मद्यपान व मांसाहार वर्ज्यच असावा. सर्व संत हे वर्तनामुळे ब्राह्मणच होते. विद्या आणि वर्तन यामुळे ब्राह्मण शोभून दिसतो. संतांनी मानव सुधारण्याचा उद्योगच केला आणि ते कीर्तिमान झाले. टिळक सांगत, 'कोणताही व्यवसाय करा पण तो १ नंबरचा ठरला पाहिजे.' असा आदर्श आपण धरला पाहिजे.'

शेवटी सामंजस्य, चारित्र्य आणि एकी या त्रिसूत्रीवर बुद्धीचे वरदान लाभलेला ब्राह्मण नक्की जगातील सर्वश्रेष्ठ ठरावा अशी त्यांनी इच्छा व्यक्त केली. लोणावळ्याजवळ आदित्य प्रतिष्ठान भव्य 'वैश्विक संत भारती' निर्माण करत आहे हे ऐकल्यावर श्रोत्यांनी उत्स्फूर्त आर्थिक सहभाग दिला.

गाथा मंदिर, देहू
दि. ३ मार्च २०२३

देहू येथील गाथा मंदिर आता सुप्रसिद्ध झाले आहे. तेथे संगमरवरामध्ये तुकारामांची गाथा अतिशय कल्पकरितीने कोरली आहे. आवारात हिंडताना तुकारामांची वचने जणू आपल्याशी नित्य बोलत असतात. एकादशीच्या पवित्र दिनी ह.भ.प. पांडुरंग घुले महाराज यांनी गुरुदेव अभ्यंकरांना तुकाराम बीज सप्ताहात आग्रहाने प्रवचनासाठी निमंत्रित केले.

ठीक ४ वाजता श्रद्धेय श्रोत्यांनी मंडप भरून गेला असताना गुरुदेवांनी बोलावयास सुरुवात केली. गुरुदेवांनी 'नियतं कुरु कर्म त्वं' (गीता) यावर प्रवचन केले. अनासक्त कर्मयोगाची महती विशद करताना गुरुदेव म्हणाले, 'भगवान श्रीकृष्णांनी आपल्याला कर्मातील अहंकार आणि कर्मफलातील आसक्ती दोन्हीही त्यागण्यास शिकविले. हाच अनासक्त कर्मयोग होय. कर्म करता करताच कर्माचा बंध कसा तोडावा, हे अनासक्त कर्मयोगच शिकवितो.' कर्म-अकर्म, विकर्म यांचे विवेचन करताना नित्य, नैमित्तिक, आवश्यक, काम्य व निषिद्ध अशा कर्मप्रकारांचे विवेचनही गुरुदेवांनी दृष्टान्तरूपांनी उलगडले. प्रवचनाची वेळ ४ ते ५ होती. पण ह.भ.प. घुले महाराजांच्या विनंतीवरून गुरुदेवांनी दोन तास प्रवचन करून सर्वांना संतुष्ट केले.

'कर्तृत्वआभा पुरस्कार' विलेपार्ले
दि. ८ मार्च २०२३

८ मार्च हा महिला दिन. दीनानाथ मंगेशकर नाट्यगृहात जागतिक महिला दिन विशेष निमित्ताने

सुसंवादिका, लेखिका, मुलाखतकार म्हणून चार दशकातील यशस्वी कारकीर्दीसाठी सौ. मंगलाताई खाडिलकर यांना गुरुदेवांच्या शुभहस्ते 'कर्तृत्वआभा पुरस्कारा'ने गौरविण्यात आले. सन्माननीय सुमन कल्याणपूर यांची विशेष उपस्थिती या कार्यक्रमाला लाभली. 'वसंतवेली' हा गाण्याचा कार्यक्रमही संपन्न झाला.

गुरुदेवांनी मंगलाताईंच्या समयोचित अशा सुसंवाद साधणाऱ्या शैलीचे कौतुक केले. निवेदन ही योग्य भाव प्रेक्षकांपर्यंत पोहोचवण्याची संधी असते. त्यामुळे सदैव आपली संस्कृती, संत-साहित्य, त्यांचे विचार याचा परिपूर्ण अभ्यास करून मगच बोलावे असे गुरुदेवांनी सांगितल्यावर मंगलाताईंनी मी हे भान नक्कीच ठेवेन असे आश्वासन दिले.

कार्यक्रमाला पार्लेकरांनी उदंड प्रतिसाद दिला.

आदित्य प्रतिष्ठान ४० वा वर्धापनदिन
दि. २२ मार्च २०२३ (गुढीपाडवा)

यावर्षीचा वर्धापनदिन प्रतिष्ठानच्या नूतन पसायदान सभागृहामध्ये संपन्न झाला. अतिशय प्रसन्न वातावरणात कार्यकर्त्यांना गुरुदेवांनी संत विद्यापीठाची प्रगती सांगून गुरुबोध केला. नवीन वर्षाचे संकल्प सांगितले आणि सात्त्विक संकल्पाचे महत्त्व समजावून सांगितले. संत भारतीचे मूळ अधिष्ठान म्हणजे ही वास्तू आहे आणि यावरून तेथील भव्य वास्तूचा अंदाज करावा असेही सांगितले. प्रसादाचा आस्वाद घेऊन सर्वजण प्रसन्न चित्ताने संकल्पाची गुढी उभारून घरी परतले.

श्रीरामनवमी उत्सव
दि. ३० मार्च २०२३

दरवर्षीप्रमाणे श्रीराम जन्मोत्सव प्रतिष्ठानच्या कार्यालयात उत्साहाने संपन्न झाला. ११ ते १२ या वेळेमध्ये श्री. जितेन्द्र अभ्यंकर यांनी गीतरामायणातील निवडक गीते सादर केली. 'दशरथा घे हे पायसदान', 'सेतू बांधारे सागरी', 'त्रिवार जयजयकार' याचबरोबर समर्थ रामदासांचे 'आनंदु रे' हे गीत त्यांनी उत्कृष्ट रितीने सादर केले. गुरुदेव म्हणाले, 'श्रीरामांनी वानरांच्या साहाय्याने रावणाला मारले हे केवळ अद्भुत आहे. त्यांनी कोणताही चमत्कार केला नाही तर स्वत:च्या बाहुबलावर संपूर्ण भारत निर्भय केला. हे राम अवताराचे वैशिष्ट्य होय. 'यावत् चंद्रदिवाकरौ' हे चरित्र पिढ्यान् पिढ्यांना प्रेरणा देत राहणार. आपणही त्यातून प्रेरणा घेऊन जनजागृती करायची. गेली ४० वर्षे प्रतिष्ठान हेच कार्य करत आहे.' सर्वांनी एकसंध होऊन कार्य केले पाहिजे, पुढील पिढ्या घडल्या पाहिजेत असेही ते म्हणाले.

श्रीरामजन्मानंतर पन्हे, डाळ व सुंठवडा याचा आस्वाद घेत सारेजण सद्विचार मनामध्ये घेऊन घरी परतले.

तालयोगी आश्रम तप:पूर्ती समारंभ
दि. ४ एप्रिल २०२३

बालगंधर्व रंगमंदिर, पुणे येथे दि. ४ एप्रिल २०२३ रोजी पद्मश्री सुरेश तळवलकर यांची पंचाहत्तरी व त्यांच्या तालयोगी आश्रमाची तप:पूर्ती यासाठी गुरुदेवांच्या शुभहस्ते त्यांचा सत्कार करण्यात आला. करवीरपीठ शंकराचार्य आशीर्वाद द्यायला उपस्थित होते. श्रोत्यांचा प्रचंड प्रतिसाद लाभला.

या प्रसंगी बोलताना गुरुदेव म्हणाले, 'गुरुजींचे अमृतमहोत्सवी वर्ष, तालयोगी आश्रमाची तप:पूर्ती, चि. सत्यजित तळवलकर यांचा वाढदिवस असा हा अमृतसिद्धी योग आज प्राप्त झाला आहे. अध्यात्म आणि संगीत याचा फार जवळचा संबंध आहे. अध्यात्माची बैठक असेल तर कला कशी संपन्न होते याचे मूर्तिमंत उदाहरण म्हणजे गुरुजी सुरेशजी तळवलकर हे आहेत.'

टाळ्यांच्या गजरात सर्वांनी पंडितजींना अभीष्टचिंतन केले.

* * *

श्रीरामांची पुरुषार्थगाथा

– गुरुदेव

श्रीरामचरित्राची तीन वैशिष्ट्ये आहेत. पहिले म्हणजे रामायणात चमत्कार, शाप, वरदान सर्व आहे, पण स्वत: श्रीरामांचे चरित्रात एकही चमत्कार नाही. श्रीरामांनी कोणालाही शाप वा वर दिलेला नाही. पुरुषार्थाची परमावधी हेच श्रीरामचरित्राचे अधिष्ठान! दुसरे वैशिष्ट्य असे की भगवान श्रीकृष्णांप्रमाणे श्रीराम स्थितप्रज्ञाप्रमाणे वावरले नाहीत. संकट, वियोग, विरह, दु:ख, शोक, आर्तता, आनंद- हे सगळे मानवी स्वभावाप्रमाणेच श्रीरामचरित्रात प्रकटले आहे. अरण्यकाण्डात तर विशेष करून! अशा कठीण प्रसंगात जनसामान्य कोलमडून जातात. पण श्रीरामांनी विवेक विचारांनी व पुरुषार्थाने त्यावर मात करून सर्वकल्याणकारी मार्ग निवडला, हे श्रद्धेय वाचकांनी ध्यानी घेतले पाहिजे. श्रीरामचरित्राचे तिसरे वैशिष्ट्य म्हणजे श्रीरामांनी ज्ञान वा भक्तीचा उपदेश कोणालाही केलेला नाही. राजधर्म, राजनीती मात्र भरत, वाली, सुग्रीव यांना स्वत: आणि अंगदाकरवी रावणाला सांगितली आहे!

अरण्यकाण्डाचे वैशिष्ट्य – रामायणाचे बालकाण्ड आनंदाचे आहे. तर सर्वश्रेष्ठ अयोध्याकाण्डात त्यागाची व करुण रसाची परमावधी आहे. १४ वर्षांसाठी वनवास स्वीकारून दण्डकात आलेल्या राम, सीता, लक्ष्मणासाठी अरण्यकाण्ड कष्टदायी आहे. अरण्यकाण्डात वीररस तर आहेच, पण विराध, कबन्ध, खर, दूषण, शूर्पणखा यांच्यामुळे बीभत्स रसही अवतरला आहे. महर्षी शरभङ्गांपासून महर्षी अगस्त्यांपर्यंत प्रकटलेल्या श्रेष्ठ आचार्यांमुळे अरण्यकाण्डाला ज्ञान-भक्तीचे अधिष्ठान प्राप्त झाले आहे. पंचवटीतील सौख्याच्या कालखण्डात दिव्य शृंगाराच्या छटाही उमटल्या आहेत.

श्रीरामांच्या दण्डकारण्य प्रवेशापासून त्यांचे लक्ष्मणासह पम्पा सरोवराजवळ येणे, हा प्रदीर्घ कथाभाग म्हणजे अरण्य-काण्ड होय. इतिहासासह रामायणकालीन भूगोल अधोरेखित करण्याचे अत्यंत महत्त्वाचे काम अरण्यकाण्डाने केले आहे.

अनसूया आणि सीतेची थोरवी – अयोध्याकाण्डाचे अखेरच्या भागात वसिष्ठ, भरतादी रामभेटीसाठी चित्रकूटावर आले. त्यामुळे तेथील सर्व शांतता भंग पावली. परिसरातील ऋषि-मुनी आपले आश्रम सोडून जाऊ लागले. अयोध्यावासी पुन्हा चित्रकूटावर येण्याची शक्यता ध्यानी घेऊन श्रीरामांनीच मनात निर्णय करून चित्रकूटाचा त्याग केला व महर्षी अत्रींचा निरोप घेऊन ते दक्षिणेकडे घोर व भयावह दण्डकारण्यात जाण्यासाठी निघाले. बृहद्रामायणात चित्रकूटाची थोरवी वर्णन करताना सांगितले आहे,

‘चित्रकूटसमं नास्ति तीर्थं ब्रह्माण्डगोलके ।
यत्र श्रीरामचन्द्रऽसौ सीतया सहितः सुधीः’ ॥--

श्रीरामांचा चित्रकूट पर्वतावरील निवास सुमारे तीन महिन्यांचा होता आणि पुढे वनवासाची जी दुःखे वाट्याला येणार होती, त्या तुलनेत सौख्याचा होता. आता दक्षिणेचा दण्डकारण्याचा प्रवास अडचणींचा, संकटांचा आणि कष्टप्रद होता. विशेषत: सीतेसाठी! अशा प्रसंगी तिला अनसूयेचे मार्गदर्शन लाभले. ही सगळी प्रतिकूलता सीतेने विरागी वृत्तीने शांतपणे सोसली. अमरकोशात पतिव्रतेला उद्देशून ‘सुचरित्रा, सती, साध्वी, पतिव्रता’ असे संबोधिले आहे. (६.६). अशा पतिसेवातत्पर आणि विशेषत: प्रतिकूलतेत पतीची

संपूर्ण सेवा करून, सन्मान ठेवणाऱ्या स्त्रीला पतिव्रता म्हटले आहे. सीता ही अलौकिक पतिव्रता आहे! पुढे उत्तरकाण्डात सीतेच्या पातिव्रत्यावर आम्ही विशेष प्रकाश टाकू! जप, तप, तीर्थ, योग, याग, वैराग्य, त्याग, कर्म, उपासना, ज्ञान- सर्वच परिश्रमरूप आहेत. पण संत तुलसीदासांनी 'बिनु श्रम नारि परम गति लहई । पतिव्रत धर्म छाँऽ गहई।।' (अरण्य. ५.१८) असा पातिव्रत्याचा गौरव केला आहे. अर्थात् 'निष्कपट अंत:करणाने पातिव्रत्य धर्माचे पालन, जी स्त्री करते ती दुसऱ्या कोणत्याही कष्टप्रद साधनेशिवाय परमगती प्राप्त करते.'

जिच्या ठायी यत्किंचितही असूया नाही, तिला अनसूया म्हणतात. महर्षी कर्दमांना नऊ कन्या होत्या. कला, अनसूया, श्रद्धा, हविर्भू, गति, क्रिया, ख्याति, अरुन्धती आणि शान्ति! त्यांचे विवाह क्रमश: मरीचि, अत्रि, अंगिरा, पुलस्त्य, पुलह, क्रतु, भृगु, वसिष्ठ आणि अथर्वा या महर्षिंबरोबर झाले. म्हणजे अनसूया व अरुंधती या बहिणी-बहिणी होत. अरुंधतीनेही वसिष्ठ ऋषींना उत्तम साथ दिली. किंबहुना पातिव्रत्याचे आदर्श उदाहरण म्हणून अरुंधतीचेच नाव घेतात. अनसूयेने मन, वाणी, काया यांच्या एकात्म भावाने पतीची सेवा केली. 'स्त्रीणां पतिव्रतानां तु पतिरेव तु दैवतम्' हे वचन सार्थ केले. 'पतिप्रियरतानां च श्रुतिरेषा सनातना', ही हिंदू धर्म संस्कृतीची वेदमर्यादा सार्थ केली. सीतेचेही चरित्र असेच अलौकिक आहे. पृथ्वीची, सृष्टीची धारणा होण्यासाठी पतिव्रतेचे योगदान अलौकिक आहे. स्कन्द पुराण सांगते–

'गोभिर्विप्रैश्च वेदैश्च सतीभि: सत्यवादिभि: ।
अलुब्धै: दानशीलैश्च सप्तभिर्धार्यते मही ।।'
(स्कन्द पुराण, माहेश्वरखण्डांतर्गत
कुमारिकाखण्ड २.७१)

अर्थात्– 'गाय, विप्र, वेद, सती पतिव्रता, सत्यवादी, अलोभी आणि दानशील या सात गोष्टींमुळे पृथ्वीची धारणा होते!' असो.

दण्डकारण्यातील संस्कृती – विंध्य पर्वताच्या पलीकडे भयावह दण्डकारण्यात महर्षी अगस्ती यांनी श्रीरामांपूर्वी मानवी संस्कृती आणली होती. पण श्रीरामांच्या येण्याने त्याचे दृढीकरण झाले–

'रामचरित्री अङ्गे दोन। वधिणे राक्षसा भीषण। दण्डकासी करणे दान। संस्कृतीचे।। अगस्त्य आणती शिक्षण। सुविद्या, कलांचे दालन। रामे केले दृढीकरण। दण्डकाते।। आर्यावर्ताची जी संस्कृती। रामपदे दक्षिणपथी। दण्डकवन पञ्चवटी। केले धन्य।। सागरापल्याड ही लाट। रामरूपाने ये लङ्केत। उत्तर-दक्षिण भारत। झाले एक।। बांधियले एक सूत्रात। अवघे राष्ट्र संस्कृतीत। सदाचाराने सद्धर्मात। एकात्म जे।। ना केवळ दुष्टदण्डन। ना केवळ साधुरक्षण। संस्कार, संस्कृति, शिक्षण। रामरूपे।।' (शङ्कर रामायण-अरण्यकाण्ड १.३७ ते ४२)

भयानक दण्डकारण्यात ऋषिमुनींचे अध्ययन-अध्यापनाचे चाललेले अपूर्व कार्य पाहून श्रीराम, सीता, लक्ष्मण थक्क झाले–

'साश्चर्य पाहती त्या वनी। तापस आश्रम पावनी। महारण्यात महाघनी। किती येक।। श्रीराघव वीर अजेय। पाहती तापसी निर्भय। कित्येक आश्रम सदय। घोर वनी।। भीषण, भयाण वनात। श्वापदे, राक्षस घेऱ्यात। चालविले की विद्याव्रत। महर्षींनी।। असताना प्रतिकूलता। टाकिती न घेतल्या व्रता। स्मरताचि तयांच्या गाथा। वाटे धन्य।। म्हणुनिया गा ऋषिऋण। अल्पांश होण्यासी अनृण। सजवावा मानवे सण। कृतज्ञतेचा।।' (श. रा. अरण्य. १.६० ते ६४)

त्या प्रतिकूलतेत नरभक्षक राक्षसांपासून आपल्याला संरक्षण मिळावे, म्हणून अनेक ऋषींनी श्रीरामांची प्रार्थना केली आहे. माता ज्याप्रमाणे गर्भाचे रक्षण करते, त्याप्रमाणे श्रीरामांनी आपले रक्षण करावे, असे ऋषी सांगतात– 'गर्भास रक्षिते सर्वथा। गर्भवती निर्व्याज माता। तैसे रक्षावे रामा आता। आम्हांलागी।।' (श. रा. अरण्य. १.१३४)

वस्तुत: अशा नरभक्षक राक्षसांचे पारिपत्य करण्याचे सामर्थ्य ऋषिजनांत आहे. पण यज्ञदीक्षा घेतलेले ऋषिमुनी क्षमाशीलच होते. एखादा अपवाद वगळता क्षत्रियाचे शस्त्र ब्राह्मणांनी हाती घेतलेले नाही. वर्णव्यवस्थेची ही निरामय व सक्षम चौकट अभ्यसनीय आहे. म्हणूनच श्रीरामांनी राक्षसांचे पारिपत्य करावे, अशी प्रार्थना ऋषींनी केली आहे.

श्रीरामांचा दण्डकारण्यातील प्रदीर्घ प्रवास हे अरण्यकाण्डाचे ठळक वैशिष्ट्य आहे. प्रज्ञावंत ऋषिकुलांनी श्रीरामांना चित्रकूटापासून जनस्थानापर्यंत नेणे, हे रामायणाचे मोठे यश आहे. उत्तर दक्षिणेच्या प्रदीर्घ प्रवासात श्रीरामांनी असंख्य राक्षसांना कंठस्नान घातलेच, पण खरदूषणादींचा वध करून संपूर्ण जनस्थान निर्भय करताना रावणाच्या मदोन्मत्त सत्तेला आव्हानही दिले. त्याचाच परिणाम सीतेच्या अपहरणात होऊन राक्षसकुलासह रावणाचा संहारही त्यामुळेच झाला.

'शुक्रनीति' हा ग्रंथ राजनीतिशास्त्रावरील सर्वश्रेष्ठ प्रमाण म्हणून मानला जातो. त्यात सांगितले आहे– 'दैवे पुरुषकारे च खलु सर्वं प्रतिष्ठितम् ।' (१.४९) अर्थात या जगताचे संपूर्ण कार्य, भाग्य आणि पुरुषार्थ यावर प्रतिष्ठित आहे. पूर्व जन्मी केलेले कर्म म्हणजे भाग्य (प्राक्तन) आणि या जन्मी केलेले कर्म म्हणजे पुरुषार्थ होय. श्रीरामांनी वाट्याला आलेले भाग्य (प्रारब्ध/प्राक्तन) धीरोदात्तपणे पचविले आणि असा अलौकिक पुरुषार्थ गाजविला की त्याची गौरवध्वजा तीन युगे अखण्ड फडकते आहे!

(गुरुदेव लिखित 'शङ्कर रामायण-अरण्यकाण्ड' कवीचे मनोगत यामधून)

* * *

।। श्रीराम प्रसन्न ।।

गुरुदेवांच्या सिद्धहस्त लेखणीतून अवतरलेले शङ्कर रामायण

(वाल्मीकि रामायणावरील मराठी ओवीबद्ध रचना)

	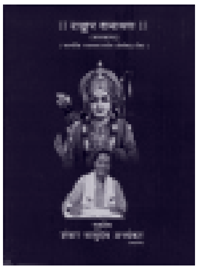	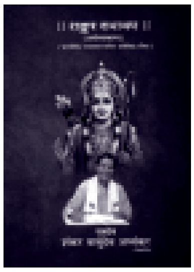	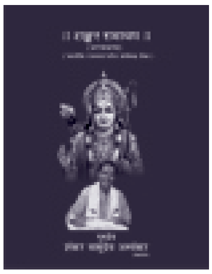	
	बालकाण्ड	**अयोध्याकाण्ड**	**अरण्यकाण्ड**	**एकूण**
डबलडेमी पृष्ठे	६५६	९६८	६२५	२,२४९
ओवीसंख्या	११,२५४	१५,९७२	७,६४०	३४,८६६
देणगी मूल्य रुपये	३५०/-	८००/-	५००/-	१,६५०/-

तीनही खण्डांचे एकत्रित सवलत देणगी मूल्य रुपये ९९९/- मात्र

Subscribe to Aditya Pratishthan : YouTube

आदि शंकराचार्य जयंती

(वैशाख शुद्ध पंचमी)

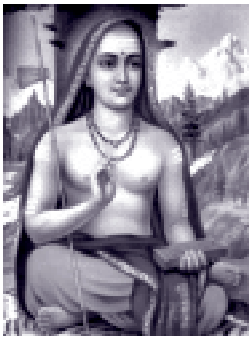

'ब्रह्म सत्यं जगन्मिथ्या जीवो ब्रह्मैव नापरः ।'

अद्वैत तत्त्वज्ञानाचे सर्वश्रेष्ठ उद्गाते आणि वेदव्यासांचा अपवाद वगळता भारतीय संस्कृती आणि हिंदू धर्मावर सर्वाधिक सखोल ठसा उमटविणारे सर्वश्रेष्ठ धर्मप्रसारक, मंत्रद्रष्टे, समन्वयक, प्रतिभासंपन्न दार्शनिक सिद्ध आणि सत्यद्रष्टे आचार्य म्हणून आदी शंकराचार्यांचे स्थान अतुलनीय आहे. एक अलौकिक विभूती म्हणून भारतीय संस्कृतीने त्यांचे पूजन करून त्यांचा गौरव सानंद गायिला आहे.

भारताची यात्रा करताना शंकराचार्यांनी पंचायतनपूजा आणि पंचमहायज्ञ समाजाला सांगून, धर्माची सर्वद्वारे त्यांच्यासाठी मुक्त करून हिंदू एकात्मतेचा पाया घातला.

अवघ्या ३२ वर्षांचे लौकिक आयुष्य लाभलेल्या या अवतारी महापुरुषाने अलौकिक कार्य केले. संपूर्ण भारताचा दोन वेळा पायी प्रवास करून वैदिक सनातन धर्माची ध्वजा उंच उभारून धरली. मध्यार्जुन, तुलाभवानी, रामेश्वर, श्रीरंगम्, कांचीपुरम्, ताम्रपर्णी, वेंकटाचल, विदर्भ असा प्रवास करताना यांनी शैव, वैष्णव, शाक्त वामाचारी यांचा वादात पराभव केला. नंतर कलिंग, पुरी असा प्रवास करताना यांनी अद्वैत वेदान्ताचा सर्वदूर प्रसार केला. यमोपासकांना शरण आणले. बौद्ध आणि जैन धर्मीय पंडितांचा व अन्य आग्रही सांप्रदायिकांचा यांनी संपूर्ण पराभव केला.

बहुसंख्य सांप्रदायिकांचा भर बाह्य चिह्ने व कर्मकांड यावर होता. त्यांना शुद्ध आत्मज्ञान व अद्वैताचा आत्मानुभव यांचा उपदेश करून पालटून टाकले.

प्रयाग-वाराणसीच्या वाटेवर शंकराचार्यांनी सांख्यमताचे खंडन केले. शून्यवादी बौद्धांना आणि देहात्मवादी व समाजघातकी चार्वाकांना यांनी पराभूत केले. यांच्या प्रभावाने वाराणसीची मंदिरे व घाट 'ब्रह्म सत्यं' आणि 'चिदानन्दरूप: शिवोऽहम्'च्या निनादांनी घोषित झाली. काशी हे अद्वैतब्रह्मविद्येचे सर्वश्रेष्ठ महाविद्यापीठ झाले.

काश्मीरातील शारदापीठावर आरोहण करण्यापूर्वी त्यांनी वैशेषिक, नैय्यायिक, कपिलमतावलंबी, मीमांसक, सौत्रांतिक, वैभाषिक, योगाचारी, जैन, बौद्ध या सर्वांचा वादात पराभव केला.

अद्वैत तत्त्वज्ञानाच्या प्रसाराचे कार्य चिरस्थायी व्हावे म्हणून त्यांनी मठ स्थापना केली. नारायण, ब्रह्मा, वसिष्ठ, शक्ती, पराशर, व्यास, शुकदेव, गौडपाद, गोविन्दाचार्य अशी अतिभव्य गुरुपरंपरा लाभलेल्या अद्वैताचा ध्वज शंकराचार्यांनी अवघ्या भारतभर फडकविला आणि नंतर वयाच्या अवघ्या ३२ व्या वर्षी केदारधामी आपला जीवात्मा परमात्म्यात मिसळून टाकला.

त्यांनी अद्वैताची ध्वजा अशी काही उंच उभारून धरली की 'अद्वैत तत्त्वज्ञान म्हणजे शंकराचार्य आणि शंकराचार्य म्हणजे अद्वैत तत्त्वज्ञान' असे समीकरण भारतात आणि सर्वत्र प्रस्थापित झाले आहे.

त्यांच्या वाङ्मयाचा विस्तार प्रचंड आहे. बृहस्पति, व्यास इत्यादींची आत्मानुभूती त्यांच्या ठायी जणू एकवटली होती. संपूर्ण वैदिक वाङ्मय त्यांनी पचविले होते. त्यांनी लिहिलेल्या वाङ्मयात प्रज्ञा, प्रतिभा आणि पांडित्य त्यांचा अलौकिक समन्वय आहे. अलौकिक प्रज्ञेच्या सामर्थ्यावर त्यांनी सर्व संप्रदाय पराभूत केले. सर्व दर्शनांना शरणागती पत्करायला लावली. परंतु त्यांच्या भक्तिस्तोत्रातील निर्मळ भक्तीचा भाव पारदर्शी आहे. दोन विरुद्ध टोकाचे गुण यांच्या वाङ्मयात स्पष्टपणे प्रकट झालेले दिसतात आणि असे दोन टोकांचे गुण धारण करणाऱ्या महापुरुषालाच विभूती असे म्हणतात.

सत्ताशास्त्राचे विवेचन करताना यांची प्रज्ञा, पांडित्य, तर्कशुद्ध विचारसरणी यांचा अनुभव अभ्यासकाला येतो. तर स्तोत्रात, भक्तियोगात यांच्या अलौकिक, नवनवोन्मेषशालिनी प्रतिभेचा, भक्तीचा अनुभव उपासक घेतात.

शंकराचार्यांच्या चिंतनाचे सार असे सांगता येईल–

ब्रह्मच परमार्थसत्य आहे. ते सत्, चित्, आनंदरूप आहे. ब्रह्म हे श्रुतिसाध्य आहे, तर्कसाध्य नाही. उपनिषदातील सगुणब्रह्मपर वाक्ये व्यावहारिक सत्स्वरूपांच्या अपरब्रह्माचे (ईश्वराचे) तर निर्गुणब्रह्मपर वाक्ये ही पारमार्थिक ब्रह्माचे प्रतिपादन करतात. अविद्येने मर्यादित झालेला परमात्माच जीवात्मा समजला जातो. अविद्येच्या उपाधीने युक्त असे ब्रह्म, म्हणजे जीव होय. श्रौतस्मार्त कर्मे करण्याने जीवाची चित्तशुद्धी होते, उपासनेने चित्त स्थिर होते आणि विवेक-वैराग्याने चित्त शांत होते. जगातील सर्व वस्तूंना व्यवहारदृष्टीनेच खरेपणा आहे, परमार्थ दृष्टीने नाही. (परमार्थ दृष्टीने फक्त ब्रह्मच सत्य आहे. जग मिथ्या आहे असे म्हणण्यात हाच अर्थ आहे).

हिंदू धर्म आणि भारतीय संस्कृतीत यांचे स्थान अपूर्व आहे. यांच्या अलौकिक कर्तृत्वाचा आपल्याला थोडक्यात आढावा असा घेता येईल–

१. अद्वैतवेदान्ताची सुप्रतिष्ठापना करण्याचे श्रेय यांचेच आहे;

२. संन्यासी संप्रदायाचे हे जगद्गुरू आहेत;

३. सनातन वैदिक धर्माचे पुनरुज्जीवन करण्याचे सर्व श्रेय यांचेच आहे;

४. वेदान्तधर्माला त्यांनी तर्काचे सुदृढ अधिष्ठान देऊन वेदान्त व्यवहार्य केला;

५. हिंदू धर्माची, धर्मजीवनाची नवक्षितीजे, त्यांनी प्रकाशमान केली;

६. भारताच्या सांस्कृतिक एकात्मतेचा पाया त्यांनी स्वकर्तृत्वाने पुन्हा एकदा घातला;

७. स्यादवादी जैनांनी, शून्यवादी व जडवादी बौद्धांनी आणि देहात्मवादी चार्वाकांनी हिंदू धर्माच्या मुळांवर घाव घालण्याचा प्रयत्न केला होता. त्याचे पूर्णत: खंडन करून हिंदू धर्माच्या आधारस्तंभांना त्यांनी बळकट केले;

८. पंचायतन पूजेचा पाया घालताना सर्व देवतांच्या विविध उपासनांचा समन्वय घडविला. त्या समन्वयाला बळकटी आणण्यासाठी त्यांनी पंचयज्ञ (ब्रह्मयज्ञ इ.) सांगितले;

९. नास्तिकता आणि अंधश्रद्धा यांना पराभूत करताना त्यांनी उदारता टाकली नाही;

१०. अद्वैत तत्त्वज्ञानाच्या विवरणाने वेदशास्त्राची सुसंगती त्यांनी प्रस्थापित केली;

११. मायावादामुळे विविधता पुसली जाऊन, त्यामागील एकात्मतेची जाणीव लोकात निर्माण करण्याचे फार मोठे कार्य झाले;

१२. ब्रह्म हेच जगाचे उपादान व निमित्तकारण आणि ब्रह्म हेच ईश्वर रूप होय- हे वेदान्ताचे सार त्यांनी सर्वत्र प्रसृत केले;

१३. रामानुज आणि त्यानंतरचे सर्व द्वैती आचार्य यांनी यांच्या मताचे खंडन करण्याचा प्रयत्न केला. पण यांच्या तत्त्वज्ञानाचा प्रभाव त्यांच्यावर राहिला. यांचेच अनुसरण त्यांनी केलेले दिसते;

१४. असंख्य आचार्य, धर्मप्रचारक, सांप्रदायिक, संतमहात्मे – या सर्वांनीच यांच्यापासून प्रेरणा घेतल्याचे इतिहास सांगतो;

१५. वेदान्तधर्माचे उज्ज्वल स्वरूप जगापुढे ठेवताना यांनी वेदान्तधर्म व्यवहार्य केला;

१६. आचरणीय धर्माला यांनी शिस्तबद्ध रूप दिले;

१७. मठस्थापना करून हिंदू धर्माच्या संघटनेचा पाया घातला.

हिंदू धर्माचे पुनरुज्जीवन करणाऱ्या यांची कामगिरी केवळ लोकोत्तर नसून युगप्रवर्तक आणि चिरस्थायी ठरली आहे. यांच्यानंतर ज्ञानाचे आणि भक्तीचे अनेक संप्रदाय निर्माण झाले. परंतु त्या सर्वांनी यांनाच अनुसरले आहे. यांचे अद्वैत आणि आत्मज्ञान यात सर्व ज्ञानमार्ग आणि सर्व भक्तिमार्ग सामावलेले आहेत. यातच शंकराचार्यांची थोरवी आणि महत्ता आहे.

* * *

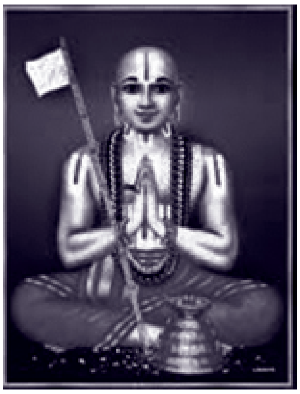

रामानुजाचार्यांची 'प्रपत्ती' संकल्पना

'द्वैतविशिष्टमद्वैतम् ।'

इतिहासातील योगायोग असा की आदि शंकराचार्य आणि रामानुजाचार्य यांची जन्मतिथी एकच आहे! (वैशाख शुद्ध पंचमी). आदि शंकराचार्य ज्ञानाचे सूर्य आहेत, तर रामानुजाचार्य भक्तीचे पूर्णचन्द्र आहेत. रामानुजाचार्य हे भारतीय परंपरेतील एक महान आचार्य तर आहेतच, पण विशिष्टाद्वैत दर्शनाचे उद्गाते म्हणून त्यांचे स्थान अनन्यसाधारण आहे. शंकराचार्यांच्या अद्वैत मतानंतर रामानुजांच्या विशिष्टाद्वैत मताचा प्रभाव भारतातील उपासकांवर विशेष करून दक्षिण हिंदुस्थानातील साधकांवर आहे. रामानुजांची थोरवी यातच प्रस्थापित होते.

ब्रह्मवादी नव्हे, तर ईश्वरवादी तत्त्वज्ञानाचे हे सर्वप्रथम उद्गाते होत. यांच्या भक्तिसंकल्पनेचाच विस्तार उत्तरकालीन आचार्यांनी आणि संतांनीही केला आहे. ब्रह्म हेच ईश्वर आणि ईश्वर हेच ब्रह्म हा सुस्पष्ट उद्घोष यांनी केला. ब्रह्मविद्या आणि ईश्वरोपासना यांच्या समन्वयाचा यांचा प्रयत्न लक्षणीय आहे. हे करताना यांना प्रत्यक्ष-अप्रत्यक्षपणे शंकराचार्यांना अनुसरावे लागले आहे. तरीही भक्तियोगाला यांचे योगदान प्रचंड आहे, ही गोष्ट निर्विवाद सत्य आहे.

ईश्वराची प्राप्ती प्रवचनांनी, बुद्धीच्या प्रकर्षाने किंवा पुष्कळ विद्याध्ययनाने होत नाही. हा परमात्मा ज्या भक्ताची निवड करतो त्यालाच आपले स्वरूप तो उलगडून दाखवत असतो. त्यासाठी अनन्यभक्तीचाच आश्रय भक्ताला करावा लागतो. ही अनन्यभक्ती प्रपत्तीतून निर्माण होते.

रामानुजाचार्यांच्या विशिष्टाद्वैत तत्त्वज्ञानात प्रपत्तीला विशेष महत्त्व आहे. प्रपत्ती म्हणजे शरणागती. सर्वभावाने ईश्वराला शरणागत होणे म्हणजे प्रपत्ती होय. प्रपत्ती हे भक्तीचे प्रधान अंग होय. प्रपत्तीशिवाय भक्ती साधत नाही. 'भगवदुपासनादिनी' भगवत्प्रपत्तिम्।' (रामानुजाचार्यांचे गीताभाष्य ७.१५). प्रपत्तीची सहा लक्षणे अशी आहेत–

१. **'आनुकूलस्य संकल्पः'** – ईश्वराच्या इच्छेला प्रमाण मानणे;

२. **'प्रातिकूलस्य वर्जनम्'**– श्रुतिस्मृतींच्या वचनांचे काटेकोर पालन करणे. त्याविरुद्ध काहीही न करणे;

३. **'रक्षिष्यतीति विश्वासो'** – ईश्वर आपला रक्षणकर्ता आहे, अशी दृढ श्रद्धा असणे;

४. **'गोप्तृत्ववरणम्'** – पतिव्रतेला जसा पती, तसा भक्ताला ईश्वर होणे;

५. **'आत्मनिक्षेप'** – ईश्वराविना आपण असहाय मानून स्वतःला ईश्वरचरणी समर्पण करणे;

६. **'कार्पण्य'** – अहंकारविरहित होणे.

परमेश्वराचे 'अभयहस्त व वरदहस्त' असे दोन कृपाहस्त आहेत आणि ते परस्परपूरक आहेत. ईश्वर अभयहस्ताद्वारे भक्ताला अभय देऊन त्याचे रक्षण करतो तर वरदहस्ताद्वारे भक्ताची मनोकामना पुरी करतो. मात्र भक्ताच्या शरणागतीशिवाय ईश्वराच्या कोणत्याही हस्ताचा लाभ भक्ताला होत नाही. भक्ताच्या शरणागतीची तीन अंगे आहेत. 'स्वरूपसमर्पण' 'फलसमर्पण' आणि 'भारसमर्पण.' स्वरूपसमर्पण म्हणजे आपल्या स्वरूपाला परमेश्वराच्या चरणी अर्पण करणे. फलसमर्पण म्हणजे आपल्या कर्माची फळे ईश्वराला अर्पण करणे, कर्मे ईश्वरासाठीच करणे आणि भारसमर्पण म्हणजे आपल्या मोक्षाची व मुक्तीची जबाबदारी ईश्वरावर टाकणे आणि आपल्या आचरणात पराकोटीची शुद्धता आणणे. आपल्या सर्व दुःखाप्रमाणे सर्व सुखेही ईश्वराला समर्पण करणे. परमेश्वराविषयीचे उत्कट प्रेम आणि भक्ताची

शरणागती यामुळे मोक्षाची प्राप्ती होते.

प्रपत्तीचे स्वरूप असे आहे,

'पितरं मातरं दारान् पुत्रान् बन्धून् सखीन् गुरून् ।
रत्नानि धनधान्यानि क्षेत्राणि च गृहाणि च ।।
सर्वधर्मांश्च सन्त्यज्य सर्वकामांश्च साक्षरान् ।
लोकविक्रान्तचरणौ शरणं तेऽवज्रं विभो ।।

'हे प्रभो! पिता-माता, स्त्री, पुत्र, बंधु, मित्र, गुरु, संपत्ती, धनधान्य, शेत, घर, सर्व धर्म आणि अक्षरसहित सर्व कामनांचा त्याग करून समस्त ब्रह्माण्ड आक्रांत करणाऱ्या आपल्या दोन्ही पवित्र चरणांवर मी शरण आलो आहे.'

प्रपत्तीचे स्वरूप उलगडताना हे म्हणतात,

'हे परमेश्वरा, मन, वाणी, आणि शरीराच्या द्वारा अनादिकालापासून अयोग्य कर्मे करणे आणि योग्य कर्मे न करणे, परमेश्वराचा अपराध करणे, भगवत्भक्तांचा अपराध करणे, अक्षम्य अनाचाररूपी कर्मे करणे असे माझ्याकडून अनंत अपराध झाले आहेत. त्यापैकी ज्यांचे प्रारब्ध बनले आहे किंवा ज्यांचे प्रारब्ध बनलेले नाही अशा पापांची जी पापे मी केली आहेत, जी करतो आहे आणि जी करणार आहे, त्या सर्वांबद्दल आपण मला क्षमा करा. आत्मा आणि संसार याविषयाबाबत अनादि कालखंडापासून मला जे विपरीत ज्ञान झालेले आहे, त्याचप्रमाणे सर्व विषयांच्या बाबतीत माझे जे विपरीत आचरण आहे किंवा पुढे राहणार आहे त्या सर्वांबद्दल आपण मला क्षमा करा. मी आपला दास आहे, मी आपला किंकर आहे, मी आपल्याला शरण आलो आहे अशाप्रकारे आपली नित्य आराधना करणाऱ्या माझा आपण उद्धार करा.'

अनुकूलाचा म्हणजेच श्रेयसाचा संपर्क आणि प्रतिकूलाचा म्हणजे प्रेयसाचा संपूर्ण त्याग यालाच प्रपत्ती म्हणतात. परमेश्वराला आत्मसमर्पित होणे म्हणजे प्रपत्ती होय. भक्ताची संपूर्ण शरणागतता हेच प्रपत्तीचे सर्वाधिक महत्त्वाचे लक्षण होय.

प्रपत्तीचे हे यथार्थस्वरूप होय.

सात भक्तिसाधने – भक्ती म्हणजे प्रेममययोग! ईश्वराविषयीचा प्रेमभाव आणि ब्रह्मज्ञान यांचा समन्वय म्हणजे भक्तियोग. भक्तीत देहशुद्धी आणि चित्तशुद्धी दोन्ही साधावयाचे असते. भक्ती ज्ञानपूर्ण आणि डोळस असते. ईश्वराविषयी पराकोटीचे आकर्षण निर्माण झालेल्या प्रेमाची परिणती भक्तीत होते. केवळ ईश्वरच आपल्या चित्ताचा विषय होणे वैराग्य वा वैतृष्ण्य होय. सात भक्तिसाधनांमुळे ईश्वरी साक्षात्कार होऊ शकतो.

भक्ती म्हणजे एक विशिष्ट प्रकारचे ज्ञानच होय. या ज्ञानात निरतिशय आनंद देणाऱ्या व आवडत्या अशा परमात्म्याच्या प्राप्तीशिवाय दुसरे काही प्रयोजन असत नाही. ईश्वराशिवाय त्यात इतर सर्व गोष्टींविषयी वैराग्य असते. त्या ज्ञानाची सिद्धी, विवेक इत्यादी सात प्रकारांच्या अभ्यासामुळे होते. विवेक, विमोक, अभ्यास, क्रिया, कल्याण, अनवसाद आणि अनुद्धर्ष यांच्याद्वारे परमात्म्याची प्राप्ती होते. विवेक म्हणजे खाद्याखाद्य विचार होय. विमोक म्हणजे इंद्रियावर विजय. अभ्यास म्हणजे धर्माधिष्ठित आचरण. क्रिया म्हणजे धर्माचे अनुष्ठान आणि यज्ञ. कल्याण म्हणजे अंतर्बाह्य पवित्रता. अनवसाद म्हणजे उदंड उत्साह आणि दैन्याच्या विपर्यायामुळे उत्पन्न होणारी तुष्टी म्हणजे उद्धर्ष. त्याच्या अभावाला अनुद्धर्ष असे म्हणतात.

पंचविध उपासना – वासुदेवाची उपासना, अभिगमन, उपादान, इज्या, स्वाध्याय, आणि योग याप्रमाणे पाच प्रकारची असल्याचे पाञ्चरात्र सिद्धांतात म्हटले आहे. त्यापैकी अभिगमन म्हणजे देवाच्या मंदिराकडे जाणारे रस्ते झाडणे, सारवणे इत्यादी. उपादान म्हणजे गन्ध, पुष्प वगैरे पूजेचे साहित्य गोळा करणे. इज्या म्हणजे देवतेची पूजा करणे. स्वाध्याय म्हणजे अर्थ ध्यानात आणून मंत्रांचा जप करणे, विष्णुविषयक सूक्ते व स्तोत्रे पाठ म्हणणे, (विष्णूच्या) नावाचा जप करणे आणि तत्त्वे प्रतिपादन करणाऱ्या शास्त्राचा अभ्यास करणे. योग म्हणजे देवतेचे ध्यान करणे.

हिन्दू धर्म-संस्कृतीच्या भक्तिमार्गाला रामानुजांचे योगदान अलौकिक आहे!

* * *

समर्थांचा 'धक्कधिंग' मारुती

(चैत्र पौर्णिमा म्हणजे हनूमान जयंती. म्हणून हे विशेष स्मरण)

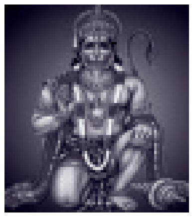

रामभक्त हनूमान म्हणजे समर्थांचा जीव की प्राण! संपूर्ण समर्थवाङ्मयात हनूमन्ताचा रुद्रपराक्रम आणि त्याचे सद्‌गुण समर्थांनी वारंवार आळविले आहेत. 'हनूमन्त आमुची कुळवल्ली । राममंडपीं वेला गेली । श्रीरामभक्तीनें फळली। रामदास बोले ।। आमुचे कुळीं हनूमन्त । हनूमन्त आमुचें दैवत । तयावीण आमुचा परमार्थ । सिद्धीतें न पावे कीं।। साह्य आम्हांसी हनूमन्त। आराध्यदैवत श्रीरघुनाथ। गुरु श्रीराम समर्थ । उणें काय दासासी ।।' असे म्हणणारे समर्थ हनूमंतमय झाले आहेत.

मरगळलेला भारतीय समाज उठविण्यासाठी समर्थांनी श्रीराम व हनूमन्त ही दैवते हेतुपुरस्सर निवडली होती. त्यांनी लिहिलेली तेरा भीमरूपी स्तोत्रे म्हणजे वैराग्य, विवेक, सामर्थ्य, नीती, मती, युक्ती आणि शक्ती यांचा दिव्य प्रकाशलोळच आहे.

बाळपणीच पवनाप्रमाणे लीळा करणाऱ्या मारुतीला समर्थांनी प्रारंभीच 'कपिकूळासि मंडणू' असे म्हटले आहे. हनूमन्त ब्रह्मांडाहून मोठा, स्थूल, उंच व शत्रूंना भीतीदायक आहे. हनुमन्ताचे अवघे कार्य धर्मस्थापनेचे आहे. 'धर्मसंस्थापनेसाठी दास तो ऊठिला बळें ।' हा अंजनीसुत प्रचंड असून साक्षात कालदंड भासतो. त्याच्या शक्तीला तुळणा नाही. त्याने असंख्य दैत्यांना ठार मारले. प्रत्यक्ष सूर्यमंडळाला ग्रासणारा हनूमन्त 'विराट' आणि 'धाकुटा' ही आहे. लोकोत्तर व्यक्तिमत्त्वेच असे दोन परस्पर टोकाचे गुण धारण करू शकतात. विष्णुदास हा मेणाहूनही मऊ आणि वज्राहूनही कठोर असतो, असे तुकारामांनी म्हटले नाही का? जनाला सनाथ करणारा हनूमन्त प्राणनाथ आहे. 'समर्थ दास हा भला । कपीकुळांत शोभला ।' असे म्हणणाऱ्या समर्थांची तल्लीनता लक्षणीय आहे. समर्थांनी हनूमन्ताला वायुपुत्र, रामदूत, महाबली, ब्रह्मचारी, कपीनाथ, विश्वंभर, जगत्पति, प्रभंजन, कर्ता अशी अनेक विशेषणे उपयोजिली आहेत. प्रत्यक्ष दशाननाचाही मुगुट पाडणाऱ्या हनूमन्ताचे पराक्रम भीमरूपी सातव्या स्तोत्रात आहेत. त्याचे युद्धपराक्रम समर्थांनी पुढील तिन्ही स्तोत्रात मांडले आहेत. समर्थांना झालेली कफाची व्यथा हनूमन्तकृपेने दूर झाली म्हणून 'कपिवर उठवीला वेग अद्भूत केला' हे मालिनी वृत्तातील स्फुट समर्थांनी कृतज्ञतेने रचले आहे. हनूमन्ताच्या कृपेचे फळही त्यांनी 'विख्यात ब्रीद तें कैसें । मोक्षदाता चिरंजिवी ।। कल्याण त्याचेनि नामें। भूत पीशाच कांपती ।।२०।। सर्प वृश्चिक पश्वादी विष शीत निवारण।। आवडी स्मरतां भावें । काळ कृतांत धाकतो ।।२१।। संकटें बंधनें बाधा । दु:ख दारिद्रनाशका ।। ब्रह्मग्रहपीडाव्याधी । ब्रह्महत्यादि पातकें ।।२२।। पूरवी सकळही आशा । भक्तकामकल्पतरू ।। त्रिकाळीं पठतां स्तोत्र । इच्छिलें पावसी जनीं ।।२३।।' (भीमरूपी स्तोत्र ५) असे सांगितले आहे.

समर्थांनी त्यांच्या 'सवाया'तही हनुमन्ताच्या अपूर्व सामर्थ्याचे वर्णन करताना म्हटले आहे, 'रामदूत वायुसूत भीमगर्भ जुत्पती । जो नरात वानरांत भक्ति प्रेम वित्पती। दासदक्ष स्वामिपक्ष नीजकाजसारथी । वीरजोर शीरजोर धक्कधिंग मारुती ।।' (नित्यमैनित्तिक विधिसंग्रहसोपान– सवाई). परंतु हनुमन्ताला आपलेसे करण्यासाठी भक्तीचीच कास धरण्यास समर्थ सांगतात, 'परंतु पाविजें भक्ती । संधी कांही धरू नका । रामदासा साहाकारी । सांभाळीतो परोपरीत ।।'

समर्थ रामदासरचित भीमरूपी स्तोत्र (भीमरूपी महारुद्रा --) तर प्रत्येक रामभक्ताच्या हृदयात आहेच!

* * *

हे पाठ कराच!

(भारताच्या स्वातंत्र्यसमरातील विद्युल्लता म्हणजे झांशीची राणी लक्ष्मीबाई होत! त्यांच्या शौर्याची गाथा, सुभद्राकुमारी चौहान यांनी या रोमांचकारी कवितेत मांडली आहे.)

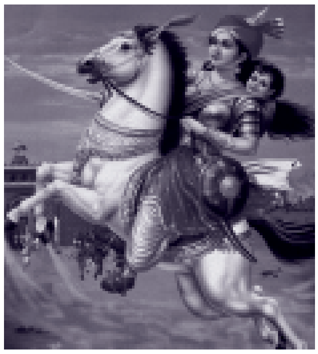

झांशीची राणी लक्ष्मीबाई

(पुण्यतिथी, ज्येष्ठ शुद्ध सप्तमी)

– सुभद्राकुमारी चौहान

सिंहासन हिल उठे राजवंशों ने भृकुटी तानी थी,
बूढ़े भारत में आई फिर से नयी जवानी थी,
गुमी हुई आज़ादी की कीमत सबने पहचानी थी,
दूर फिरंगी को करने की सबने मन में ठानी थी।
चमक उठी सन सत्तावन में, वह तलवार पुरानी थी,
बुंदेले हरबोलों के मुँह हमने सुनी कहानी थी,
खूब लड़ी मर्दानी वह तो झाँसी वाली रानी थी।।

कानपूर के नाना की, मुँहबोली बहन छबीली थी,
लक्ष्मीबाई नाम, पिता की वह संतान अकेली थी,
नाना के सँग पढ़ती थी वह, नाना के सँग खेली थी,
बरछी ढाल, कृपाण, कटारी उसकी यही सहेली थी।
वीर शिवाजी की गाथायें उसकी याद ज़बानी थी,
बुंदेले हरबोलों के मुँह हमने सुनी कहानी थी,
खूब लड़ी मर्दानी वह तो झाँसी वाली रानी थी।।

लक्ष्मी थी या दुर्गा थी वह स्वयं वीरता की अवतार,
देख मराठे पुलकित होते उसकी तलवारों के वार,
नकली युद्ध-व्यूह की रचना और खेलना खूब शिकार,
सैन्य घेरना, दुर्ग तोड़ना ये थे उसके प्रिय खिलवार।
महाराष्ट्र-कुल-देवी उसकी भी आराध्य भवानी थी,
बुंदेले हरबोलों के मुँह हमने सुनी कहानी थी,
खूब लड़ी मर्दानी वह तो झाँसी वाली रानी थी।।

हुई वीरता की वैभव के साथ सगाई झाँसी में,
ब्याह हुआ रानी बन आई लक्ष्मीबाई झाँसी में,
राजमहल में बजी बधाई खुशियाँ छाई झाँसी में,
चित्रा ने अर्जुन को पाया, शिव से मिली भवानी थी,
बुंदेले हरबोलों के मुँह हमने सुनी कहानी थी,
खूब लड़ी मर्दानी वह तो झाँसी वाली रानी थी।।

उदित हुआ सौभाग्य, मुदित महलों में उजियाली छाई,
किंतु कालगति चुपके-चुपके काली घटा घेर लाई,
तीर चलाने वाले कर में उसे चूड़ियाँ कब भाई,
रानी विधवा हुई, हाय! विधि को भी नहीं दया आई।
निसंतान मरे राजाजी रानी शोक-समानी थी,
बुंदेले हरबोलों के मुँह हमने सुनी कहानी थी,
खूब लड़ी मर्दानी वह तो झाँसी वाली रानी थी।।

बुझा दीप झाँसी का तब डलहौज़ी मन में हरषाया,
राज्य हड़प करने का उसने यह अच्छा अवसर पाया,
फ़ौरन फौजें भेज दुर्ग पर अपना झंडा फहराया,
लावारिस का वारिस बनकर ब्रिटिश राज्य झाँसी आया।
अश्रुपूर्णा रानी ने देखा झाँसी हुई बिरानी थी,
बुंदेले हरबोलों के मुँह हमने सुनी कहानी थी,
खूब लड़ी मर्दानी वह तो झाँसी वाली रानी थी।।

अनुनय विनय नहीं सुनती है, विकट शासकों की माया,
व्यापारी बन दया चाहता था जब यह भारत आया,
डलहौज़ी ने पैर पसारे, अब तो पलट गई काया,
राजाओं नव्वाबों को भी उसने पैरों ठुकराया।
रानी दासी बनी, बनी यह दासी अब महरानी थी,
बुंदेले हरबोलों के मुँह हमने सुनी कहानी थी,
खूब लड़ी मर्दानी वह तो झाँसी वाली रानी थी।।

छिनी राजधानी दिल्ली की, लखनऊ छीना बातों-बात,
कैद पेशवा था बिठुर में, हुआ नागपुर का भी घात,
उदैपुर, तंजौर, सतारा, करनाटक की कौन बिसात?
जबकि सिंध, पंजाब ब्रह्म पर अभी हुआ था वज्र-निपात।
बंगाले, मद्रास आदि की भी तो वही कहानी थी,
बुंदेले हरबोलों के मुँह हमने सुनी कहानी थी,
खूब लड़ी मर्दानी वह तो झाँसी वाली रानी थी।।

रानी रोयीं रिनवासों में, बेगम ग़म से थीं बेज़ार,
उनके गहने कपड़े बिकते थे कलकत्ते के बाज़ार,
सरे आम नीलाम छापते थे अंग्रेज़ों के अखबार,
'नागपूर के ज़ेवर ले लो लखनऊ के लो नौलख हार'।
यों परदे की इज्जत परदेशी के हाथ बिकानी थी,
बुंदेले हरबोलों के मुँह हमने सुनी कहानी थी,
खूब लड़ी मर्दानी वह तो झाँसी वाली रानी थी।।

कुटियों में भी विषम वेदना, महलों में आहत अपमान,
वीर सैनिकों के मन में था अपने पुरखों का अभिमान,
नाना धुंधूपंत पेशवा जुटा रहा था सब सामान,
बहिन छबीली ने रण-चण्डी का कर दिया प्रकट आहवान।
हुआ यज्ञ प्रारम्भ उन्हें तो सोई ज्योति जगानी थी,
बुंदेले हरबोलों के मुँह हमने सुनी कहानी थी,
खूब लड़ी मर्दानी वह तो झाँसी वाली रानी थी।।

महलों ने दी आग, झोंपड़ी ने ज्वाला सुलगाई थी,
यह स्वतंत्रता की चिनगारी अंतरतम से आई थी,
झाँसी चेती, दिल्ली चेती, लखनऊ लपटें छाई थी,
मेरठ, कानपूर, पटना ने भारी धूम मचाई थी,
जबलपूर, कोल्हापूर में भी कुछ हलचल उकसानी थी,
बुंदेले हरबोलों के मुँह हमने सुनी कहानी थी,
खूब लड़ी मर्दानी वह तो झाँसी वाली रानी थी।।

इस स्वतंत्रता महायज्ञ में कई वीरवर आए काम,
नाना धुंधूपंत, ताँतिया, चतुर अज़ीमुल्ला सरनाम,
अहमदशाह मौलवी, ठाकुर कुँवरसिंह सैनिक अभिराम,
भारत के इतिहास गगन में अमर रहेंगे जिनके नाम।
लेकिन आज जुर्म कहलाती उनकी जो कुरबानी थी,
बुंदेले हरबोलों के मुँह हमने सुनी कहानी थी,
खूब लड़ी मर्दानी वह तो झाँसी वाली रानी थी।।

इनकी गाथा छोड़, चले हम झाँसी के मैदानों में,
जहाँ खड़ी है लक्ष्मीबाई मर्द बनी मर्दानों में,
लेफ्टिनेंट वाकर आ पहुँचा, आगे बड़ा जवानों में,
रानी ने तलवार खींच ली, हुया द्वंद्व असमानों में।
ज़ख्मी होकर वाकर भागा, उसे अजब हैरानी थी,
बुंदेले हरबोलों के मुँह हमने सुनी कहानी थी,
खूब लड़ी मर्दानी वह तो झाँसी वाली रानी थी।।

रानी बढ़ी कालपी आई, कर सौ मील निरंतर पार,
घोड़ा थक कर गिरा भूमि पर गया स्वर्ग तत्काल सिधार,
यमुना तट पर अंग्रेज़ों ने फिर खाई रानी से हार,
विजयी रानी आगे चल दी, किया ग्वालियर पर अधिकार।
अंग्रेज़ों के मित्र सिंधिया ने छोड़ी रजधानी थी,
बुंदेले हरबोलों के मुँह हमने सुनी कहानी थी,
खूब लड़ी मर्दानी वह तो झाँसी वाली रानी थी।।

विजय मिली, पर अंग्रेज़ों की फिर सेना घिर आई थी,
अबके जनरल स्मिथ सम्मुख था, उसने मुहँ की खाई थी,
काना और मंदरा सखियाँ रानी के संग आई थी,
युद्ध श्रेत्र में उन दोनों ने भारी मार मचाई थी।
पर पीछे ह्यूरोज़ आ गया, हाय! घिरी अब रानी थी,
बुंदेले हरबोलों के मुँह हमने सुनी कहानी थी,
खूब लड़ी मर्दानी वह तो झाँसी वाली रानी थी।।

तो भी रानी मार काट कर चलती बनी सैन्य के पार,
किन्तु सामने नाला आया, था वह संकट विषम अपार,
घोड़ा अड़ा, नया घोड़ा था, इतने में आ गये अवार,
रानी एक, शत्रु बहुतेरे, होने लगे वार-पर-वार।
घायल होकर गिरी सिंहनी उसे वीर गति पानी थी,
बुंदेले हरबोलों के मुँह हमने सुनी कहानी थी,
खूब लड़ी मर्दानी वह तो झाँसी वाली रानी थी।।

रानी गई सिधार चिता अब उसकी दिव्य सवारी थी,
मिला तेज से तेज, तेज की वह सच्ची अधिकारी थी,
अभी उम्र कुल तेइस की थी, मनुज नहीं अवतारी थी,
हमको जीवित करने आयी बन स्वतंत्रता-नारी थी,
दिखा गई पथ, सिखा गई हमको जो सीख सिखानी थी,
बुंदेले हरबोलों के मुँह हमने सुनी कहानी थी,
खूब लड़ी मर्दानी वह तो झाँसी वाली रानी थी।।

जाओ रानी याद रखेंगे ये कृतज्ञ भारतवासी,
यह तेरा बलिदान जगावेगा स्वतंत्रता अविनासी,
होवे चुप इतिहास, लगे सच्चाई को चाहे फाँसी,
हो मदमाती विजय, मिटा दे गोलों से चाहे झाँसी।
तेरा स्मारक तू ही होगी, तू खुद अमिट निशानी थी,
बुंदेले हरबोलों के मुँह हमने सुनी कहानी थी,
खूब लड़ी मर्दानी वह तो झाँसी वाली रानी थी।।

* * *

'The Queen of Jhansi was the best and bravest of all rebels.' - Sir Hue Rose

(U-Tube वर झांशीच्या राणीवरील गुरुदेवांची तीन ओजस्वी प्रवचने अगत्य ऐका!)

चैत्रगौरी

चैत्रगौरी उत्सव

– सौ. सुलभा श्रीकांत आठवले

चैत्रांगण

हिंदू धर्मात अनेक सण, उत्सव, समारंभ उत्साहाने साजरे होतात. हिंदू धर्माचे हे महत्त्वाचे वैशिष्ट्य आहे. बहुतेक सर्व सणांमध्ये ईश्वरभक्तीच प्रधान असते. हिंदू धर्मामध्ये परब्रह्माच्या निर्गुण रूपाची उपासना आहे तशीच सगुण उपासनाही तितकीच महत्त्वाची आणि प्रचलित आहे. आस्तिक्य भावाला अतिशय महत्त्वाचे स्थान आहे. ज्या सगुण रूपात भक्त ईश्वराचे ध्यान, चिंतन करतो त्याच रूपात त्याला ईश्वर साक्षात्कार होतो. परमात्म्याची शक्ती सर्वव्यापी आहे. शक्ती विश्वजननी आहे. तिच्याशिवाय परमात्मा निष्क्रिय आहे.

शिवशक्ती पार्वतीचीच चैत्र महिन्यात आपण गौरी रूपाने पूजा करतो. सामान्य लोक मातृभावाने शक्तीला भजतात तर सौभाग्यवती स्त्रिया सौभाग्य चिरकाल टिकावे म्हणून उपासना करतात.

उत्सवाचे स्वरूप – महाराष्ट्रात मराठी स्त्रिया हा पारंपरिक सोहळा आपापल्या घरी साजरा करतात. चैत्र शुद्ध तृतीया, म्हणजेच गौरी तृतीयेला छोट्या पितळी पाळण्यामध्ये किंवा छोट्या झोपाळ्यावर गौरीची स्थापना करतात. देवघरातील अन्नपूर्णा लख्ख करून तिची षोडशोपचारे पूजा करतात. चैत्र शुद्ध तृतीयेपासून वैशाख शुद्ध तृतीयेपर्यंत (अक्षय तृतीया) १ महिना देवीचा हा उत्सव साजरा होतो. या उत्सवाला दोलोत्सव असेही म्हणतात. देवी हा पूर्ण महिना माहेरी येते म्हणून तिचे सर्व कोडकौतुक करतात. अक्षय तृतीयेला तिची सासरी पाठवणी करतात. महिनाभर गौरीचे सर्व लाड पुरवायचे. झोपाळ्यावर झुलवायचे, उन्हाळा सुखकर व्हावा म्हणून मोगऱ्याच्या माळांनी नटवायचे, पिण्यासाठी सुगंधी वाळ्याचे पाणी, आंबट गोड कैरीचे वेलची केशरयुक्त सुमधुर, थंडगार पन्हे, जोडीला केशरी आंबा, लाल कलिंगड, अबोली रंगाचे गोड खरबुज, खमंग कैरीची डाळ, काकडी, द्राक्षे, केळी, अंजीर, पिवळ्या भिजवलेल्या हरभऱ्याची ओटी, सुवासिक अत्तराचा घमघमाट, करंज्या-लाडू, फराळाचे पदार्थ, जास्वंद, कमळे, गुलाब, झेंडू, कण्हेर, चमेली, चाफा अशा विविध फुलांनी रोज आरास- असा या गौरीचा थाटमाट करण्यात गृहिणी दंग असतात.

हेमंत-शिशिराचा थंडीचा कडाका संपून वसंत ऋतूचे उबदार आगमन झाल्याने चैत्रात सर्वांनाच नवचैतन्य प्राप्त होते. निसर्ग पण या उत्सवासाठी मुक्तहस्ते फुलांची उधळण करतो. या महिन्यात कोणत्याही एका दिवशी आजूबाजूच्या स्त्रियांना, मुलींना हळदी-कुंकवाला बोलावतात. काही ठिकाणी घरी आलेल्या स्त्रिया आणि कुमारिका यांचे पाय धुवून त्यांच्या हातावर चंदनाचा लेप लावतात. भिजवलेले हरभरे, फळे, बत्तासे यांनी ओटी भरतात. कैरीचे पन्हे आणि आंब्याची डाळ देऊन त्यांचे स्वागत करतात. सुगंधी फुले, गजरे देतात. काही ठिकाणी गौरीसमोर शोभिवंत आरास मांडतात. फळे, फुले, फराळाचे पदार्थ यांची कलात्मक मांडणी करतात.

अक्षय तृतीयेला गौरीची सासरी पाठवणी करताना खीर-कानोला, दहीभात, आंब्याचा रस असा नैवेद्य असतो.

चैत्रांगण – गौरीचे माहेरपण करताना गृहिणी घराच्या अंगणात चैत्रांगण काढतात. गेरूने वा लाल

तपकिरी मातीने सारवतात त्यामुळे त्यावर चैत्रांगणाची पांढरी रांगोळी उठून दिसते. या रांगोळीत ५१ प्रकारची शुभचिन्हे रेखाटतात. मध्यभागी झोपाळ्यात बसलेल्या देवीचे चित्र, राधाकृष्ण रेखाटून जोडीला, देवीची शस्त्रे-शंख, चक्र, गदा, पद्म, देवीची वाहने – गाय, हत्ती, कासव, नाग, गरुड काढतात. तिची सौभाग्याची लेणी फणी, हळद-कुंकू करंडा, आरसा, मंगळसूत्र, ओटीचे ताट असते. ॐ, स्वस्तिक, आंबा, श्रीफळ, उंबर, पिंपळ, समई, सूर्य, चंद्र, गोपद्म, कमळ, त्रिशूळ, तुळशी वृंदावन, गुढी, कासव, चैत्रगौरीचा पाळणा अशी हिंदू संस्कृतीची पूजनीय प्रतीके या चैत्रांगणाची शोभा वाढवतात.

चैत्र गौरीचे अन्नपूर्णा रूप – गौरी अन्नपूर्णा कशी झाली याची सुंदर कथा पुराणात आहे. गौरी म्हणजेच पार्वती ही भौतिक समृद्धीची देवता. अन्नधान्य, वात्सल्य, मांगल्य, धन-संपत्ती, सौंदर्य, कौटुंबिक सौख्य हे सर्व मिळते तिच्याच कृपेने. पण गौरीचे पती शिवशंकर ब्रह्मज्ञान, योग, वैराग्य यांचे अधिष्ठान! एकदा शंकरानी गप्पा मारताना 'ब्रह्म सत्यम्, जगत् मिथ्या' असे सांगून पार्वतीच्या सुंदर विश्वाला खोटे, आभासी ठरवले. सौंदर्य, मांगल्य, नातीगोती, रोजचे अन्नग्रहण सर्वच आभासी आहे असे सांगितले. ज्ञान, वैराग्य तेवढेच सत्य. गौरी रागावली आणि अंतर्धान पावली.

परिणामी जगातील सात्त्विक सौंदर्यच लयाला गेले. मांगल्य, गोडवा, घरपण, अन्नाअभावी भोजन सगळेच नाहीसे झाले.

शंकरांना वाटले जगाचे या वाचून काही बिघडत नाही. पण सर्व देव, ऋषी, मानव, पशुपक्षी शंकरांकडे आले. त्यांना ब्रह्मज्ञान नव्हे तर अन्न हवे होते. परंतु अन्न आणायचे कुठून? काशी नगरीत एकच घर होते जिथे अन्न उपलब्ध होते. शिव याचक होऊन तिथे भिक्षा मागायला गेले. 'ॐ भवति भिक्षां देही' असे ऐकून आतून गृहिणीचा आवाज आला, महादेवा, भिक्षेत काय देऊ? ज्ञान की वैराग्य?

महादेवांना दर्शन झाले सुवर्ण सिंहासनी विराजमान, मांगल्य-पावित्र्य पांघरून, समृद्धीचे अलंकार लेवून, हातांमध्ये अन्नाचे अक्षयपात्र असलेल्या देवी पार्वतीचे! वात्सल्याच्या पळीने ती प्रत्येक जीवाला अन्न देऊन तृप्त करत होती. प्रपंचाशिवाय परमार्थ, प्रवृत्तीवाचून निवृत्ती, शक्तीविना शिव अपूर्णच आहे, हा साक्षात्कार शंकरांना झाला.

'अन्न हे पूर्णब्रह्म' जाणून शिवांनी त्याचीच भिक्षा मागितली. 'ज्ञान वैराग्य सिद्ध्यर्थं भिक्षां देहि च पार्वती।।' सर्व जीव तृप्त झाले. महादेव म्हणाले, ''तू सदाशिवाला सुद्धा पूर्ण करणारी सदापूर्णा आहेस. जगाची आई बनून अन्न पुरवणारी तू अन्नपूर्णा आहेस. साध्या गृहिणीच्या रूपातील शिवांची प्राणवल्लभा गौरी (पार्वती) अन्नपूर्णा म्हणून विख्यात झाली.

म्हणूनच चैत्रगौरीचा उत्सव हा गृहिणीपणाचा उत्सव आहे. रोजची देवघरातील अन्नपूर्णा मखरात हिंदोळ्यात बसवतात. काही ठिकाणी पंचगौरचे छोटे झोपाळे पूजले जातात. त्यात मध्यभागी गौरी आणि भोवताली तिचा परिवार शिव, गणेश, कार्तिकेय, नंदी. गृहिणी हीच घराचा केन्द्रबिंदू आहे हे यातून बिंबवले जाते.

भारतात इतर राज्यातही वेगळ्या रूपात हा सोहळा साजरा करतात. सुखसमृद्धी प्रदान करणाऱ्या या चैत्रगौरीरूप अन्नपूर्णेला श्रद्धापूर्ण वंदन!

'सर्व मंगल मांगल्ये शिवे सर्वार्थसाधिके ।
शरण्ये त्र्यंबके गौरी नारायणी नमोस्तुते ।।'

* * *

भारताच्या अमृतमहोत्सवानिमित्त विशेष सवलत
भारतीय स्वातंत्र्यलढ्याचा देदीप्यमान इतिहास
'वन्दे मातरम्'
गुरुदेव शंकर अभ्यंकर लिखित
मूळ देणगीमूल्य रु. ४००/-
सवलत देणगीमूल्य रु. १५०/- मात्र

श्रद्धांजली

कै. गिरीशजी बापट
(जन्म : ३-९-१०५०
मृत्यू : २९-३-२०२३)

भारतीय जनता पक्षाचे खासदार श्री. गिरीश बापट यांचे दि. २९ मार्च २०२३ रोजी वयाच्या ७२ व्या वर्षी पुण्यात दु:खद निधन झाले.

टाटा मोटर्स कंपनीत कामगार म्हणून रुजू झालेल्या श्री. गिरीश भाऊंनी कंपनी आणि सहकारी यांच्या पाठिंब्याने नगरसेवक, आमदार, मंत्री, खासदार अशी यशस्वी राजकीय वाटचाल केली. सतत तीन वेळा ते वेगवेगळ्या वॉर्डमधून नगरसेवक म्हणून निवडून आले. (१९८३, १९८५, १९९२) १९९५ पासून सलग ५ वेळा कसबा मतदार संघाचे आमदार झाले. सत्ता नसताना १९८६-८७ मध्ये स्थायी समितीचे अध्यक्ष झाले. १९९७ मध्ये कृष्णा खोरे विकास मंडळाचे संचालक, १९९९ मध्ये राज्य परिवहन मंडळाचे अध्यक्ष, २००३ ते २००६ दरम्यान भाजपचे महापालिका आघाडी अध्यक्ष, २००९ मध्ये भाजप विधानसभा मुख्य प्रतोद, डिसे. २०१४ ते जून २०१९ दरम्यान फडणवीस मंत्रिमंडळात कॅबिनेट मंत्री अशी पदे भूषवणारे श्री. बापट २३ मे २०१९ पासून पुण्याचे खासदार होते. पुण्याचे पालकमंत्री म्हणूनही त्यांनी काम केले. संघ स्वयंसेवक असल्याने सर्वांशीच ते अत्यंत सौहार्दतेने वागत असत. त्यामुळे सर्व राजकीय पक्षांतील, समाजातील सर्व स्तरांतील नेत्यांशी, कार्यकर्त्यांशी त्यांचे चांगले संबंध होते. 'विरुद्ध पक्षांशी वितुष्ट असू नये' ही चांगली भावना त्यांनी राजकारणात जपली हे विशेष म्हणावे लागेल.

आ. गुरुदेव आणि आदित्य प्रतिष्ठानच्या कार्याचे त्यांना कौतुक होते. प्रतिष्ठानचे कार्यालय, संत विद्यापीठ भूमी येथे ते आले होते. या कार्याविषयी त्यांनी प्रशंसोद्गार काढले होते. पहिला 'अटल संस्कृति गौरव पुरस्कार' श्री. बापट यांच्या शुभहस्ते आ. गुरुदेवांना मिळाला होता. त्यावेळी 'गुरुदेवांनी जे ज्ञान वेदांमध्ये, उपनिषदांमध्ये बंदिस्त होते ते आपल्या प्रवचनांच्या माध्यमातून खेडोपाडी पोहोचवले. आम्ही त्यांचे ऋणी आहोत' असे कौतुकोद्गार श्री. बापट यांनी काढले होते.

त्यांच्या जाण्याने आ. गुरुदेव, सौ. अपर्णा वहिनी आणि प्रतिष्ठान परिवाराला अत्यंत दु:ख झाले आहे. सर्वांच्या वतीने गिरीशजी बापट यांना भावपूर्ण, सादर श्रद्धांजली वाहात आहोत. बापट परिवाराच्या दु:खात आम्ही सर्व सहभागी आहोत.

ॐ शांति: शांति: शांति: ।

* * *

अध्यात्मबोध

– गुरुदेव

१) प्रश्न – आत्म्याची अनुभूती येणे, हे हिन्दू तत्त्वज्ञानाचे सर्वश्रेष्ठ ध्येय वा सार आहे. पण सामान्य माणसासाठी हे अत्यंत खडतर आहे. किंबहुना अशक्य आहे. मग मानवाने आत्मदर्शनासाठी असा खटाटोप का करावा? (एक जिज्ञासू)

उत्तर – आपला प्रश्न मार्मिक आहे. पण उत्तर सोपे आहे. मनुष्य आयुष्यात सगळे कष्ट करतो, प्रयत्न करतो, ते त्याला सर्वोत्तम लाभावे म्हणूनच! सर्वोत्कृष्ट अन्न, सर्वोत्कृष्ट सुविधा, स्वयंचलित यंत्रे, महागडी मोटार, स्मार्ट फोन व टीव्ही, उत्कृष्ट मऊ गादी- असे सगळेच त्याला हवे असते. सर्व मानवांना हे मिळतेच असे नाही. तरीही हे सगळे मिळावे म्हणून मनुष्य आयुष्यभर अखण्ड धडपडत असतो. मग मानवी जीवनातील सर्वोच्च श्रेयस आत्मदर्शनच आहे. त्याच्या अनुभूतीसाठी प्रयत्न मनुष्यच करू शकतो. पशु-पक्षी नाहीत. मग हा प्रयत्न का करू नये?

एक उदाहरण पाहू या. केदार-बदरी वा अमरनाथ या अवघड यात्रा लक्षावधी लोक करतात. प्रवासाच्या अडचणी, खाण्यापिण्याचे हाल, निवासाच्या गैरसोयी, हवामानाची प्रतिकूलता इत्यादी सर्व सोसून यात्रेकरू ही यात्रा श्रद्धेने करतात. या प्रतिकूलतेवर मात करून शेवटी केदार-बदरी वा अमरनाथाचे दर्शन झाले की त्यांना धन्य धन्य वाटते!

आधिभौतिक, आधिदैविक आणि आध्यात्मिक अशा तिन्ही शास्त्रांचा अनुभव केवळ मनुष्यच घेऊ शकतो. यांचा क्रम कनिष्ठ (प्रत्यक्ष), मध्यम (अनुमान), उत्तम (अनुभूती) असा आहे. मग आध्यात्मिक या सर्वोत्तम शास्त्राची अनुभूती घेण्याचा, आत्मदर्शनाचा प्रयत्न का करू नये? भौतिकात प्रयत्न उपयोगी येतात, आध्यात्मिक शास्त्रात अचल, अढळ श्रद्धा, निष्ठा मार्ग दाखवितात!

२) प्रश्न – एखादा ब्राह्मण कर्मभ्रष्ट झाला, तरी तो सर्वश्रेष्ठ असतो, अशा आशयाचे वचन तुकारामांचे आहे की समर्थ रामदासांचे? (आदित्यव्रती)

उत्तर – या आशयाचे वचन निर्विवादपणे संत तुकारामांचे आहे. समर्थ रामदासांचे नव्हे! काही जणांनी अज्ञानामुळे हे वचन समर्थ रामदासांचे म्हटले आहे, तर काही दुष्टांनी समर्थांना जातीय ठरविण्यासाठी हे वचन त्यांना चिकटविले आहे. हे वचन असलेला तुकारामांचा अभंग असा आहे–

‘दुधाळ गाढवी जरी जाली पाहे ।
पावेल ते काय धेनुसरी ॥१॥
कागाचिया गळा पुष्पाचिया माळा ।
हंसाची तो कळा काय जाणे ॥ध्रु.॥
मर्कटें अंघोळी लावियेले टिळे ।
ब्राह्मणाचे लीळे वर्तूं नेणे ॥२॥
जरी तो ब्राह्मण जाला कर्मभ्रष्ट ।
तुका ह्मणे श्रेष्ठ तिहीं लोकीं ।।३।।’ (३०५०)

‘गाढवीण पुष्कळ दूध देणारी झाली, म्हणजे तिला गाईची बरोबरी येईल काय? कावळ्याच्या गळ्यात फुलांच्या माळा घातल्या तरी त्याला हंसाचे सौंदर्य कसे असते हे काय कळणार? माकडाने अंघोळ करून बारा टिळे लावले, तरी ब्राह्मणासारखे (आचारासारखे) सहज वर्तन करण्याचे ते जाणत नाही. तुकाराम महाराज म्हणतात, एखादा ब्राह्मण चुकून कर्मभ्रष्ट झाला तरीसुद्धा तो त्रैलोक्यात श्रेष्ठ आहे.’

३) प्रश्न – मानवी शरीराच्या ठायी असलेली ३२ लक्षणे कोणती? (आदित्यव्रती)

उत्तर – हस्तसामुद्रिक हे भारतीय परंपरेतील एक महत्त्वाचे शास्त्र म्हणून ओळखले जाते. मानवी

देहाच्या ठिकाणी असलेल्या अनेक शुभ चिह्नांचे वर्णन या हस्तसामुद्रिक शास्त्रांनी केले आहे. त्याशिवाय काशीखंड, बौद्ध धर्मसारसंग्रह, कार्तिकेय हस्तसामुद्रिक इत्यादी ग्रंथांमधूनही बत्तीस शुभलक्षणांची चर्चा केली गेली आहे. हस्तसामुद्रिकाने छत्र, कमल, धनुष्य, रथ, वज्र, कासव, अंकुश, विहीर, स्वस्तिक, तोरण, चामर, सिंह, वृक्ष, चक्र, शंख, हत्ती, समुद्र, कलश, प्रासाद, मत्स्य, यव, स्तंभ वा स्तूप, सूर्य, कमंडलू, पर्वत, चवरी, दर्पण, उक्षा, पताका, लक्ष्मी, पुष्पमाला व मयुर या बत्तीस शुभ लक्षणांचा स्पष्ट उल्लेख 'हस्तीसंजीविनी' या हस्तसामुद्रिकावरील ग्रंथात केला आहे. पुण्यश्लोक राजर्षींच्या किंवा तप:पूत ब्रह्मर्षींच्या ठायी अशी बत्तीस शुभलक्षणे असतात. बौद्धधर्मसारसंग्रहात किंवा हस्तसामुद्रिक या ग्रंथांनी एकूण बत्तीस शुभलक्षणांचे वर्गीकरण केले आहे. पाच सूक्ष्म, पाच दीर्घ, सात आरक्त, सहा उन्नत, तीन विस्तीर्ण, तीन ऱ्हस्व व तीन गंभीर अशा बत्तीस लक्षणांचे वर्णन हे ग्रंथ करतात. त्वचा, केस, अंगुली, दात व बोटांची पेरे सूक्ष्म असावीत; भूज, नेत्र, हनुवटी, जांघ व नाक दीर्घ म्हणजे लांब असावे; हातांचे तळवे, पायांचे तळवे, अधरोष्ठ, नेत्र, तालू, जीभ व नखे आरक्त असावीत; वक्ष:स्थळ, कुक्षी, केस, खांदे, हात व तोंड ही उन्नत असावीत; वक्ष:स्थळ, कटी आणि ललाट ही तीन रुंद व विस्तीर्ण; ग्रीवा, जंघा व शिश्न या तीन ठिकाणी ऱ्हस्व वा आखूड, स्वर, कर्ण व नाभी या तीन ठिकाणी गंभीर असावीत.

पंच सूक्ष्म: पंचदीर्घ: सप्त रक्त: षडुन्नत: ।
त्रि: पृर्थुर्लघुगंभीरो द्वात्रिंशल्लक्षण: पुमान् ।।

याशिवाय सुकृत, स्वरूप, शील, सत्य, पराक्रमी, शुची, अभ्यास, वरविद्या, सुमन, परमज्ञान, शास्त्रज्ञान, परस्त्रीत्याग, पूर्णता, लोकेश, दासविभाग, पुष्टविस्तार, प्रियविंद, सत्संग, अकाम, गुणपूर्ण, मातृभक्ती, पितृभक्ती, गुरुभक्ती, जितेन्द्रियत्व, दातृत्व, धर्म, देवपूजन, अल्पनिद्रा, स्वल्पाहार, स्वच्छता, पुष्टता आणि धैर्य असा महापुरुषाच्या अंगी असलेल्या बत्तीस सुलक्षणांचा उच्चार 'शब्दार्थ पारिजात' या संस्कृत भाषेतील ग्रंथाने केला आहे. काशी खंडाने म्हटले आहे की या बत्तीस लक्षणात नाक हे सर्वात महत्त्वाचे आहे. 'तुका म्हणे काय करावीं तीं बत्तीस लक्षणे । नाक नाहीं तेणें वाया गेली ।।' असा उल्लेख तुकाराम महाराजांनीही केला आहे.

शककर्त्या शिवाजी महाराजांमध्ये समर्थ रामदासांना बत्तीस शुभलक्षणे स्पष्ट दिसली होती. निश्चय, लोकांना आधार, अखंड स्थितीचा निर्धार, श्रीमंतयोगी, परोपकारी, नरपती, हयपती, गजपती, गडपती, भूपती, पृष्ठभागी आदिशक्ती, यशवंत, कीर्तिवंत, सामर्थ्यवंत, वरदवंत पुण्यवंत, सुकृती, नीतिवंत, जाणता, आचारशील, विचारशील, दानशील, धर्मशील, सर्वज्ञ, सुशील, धीर, उदार, सुंदर, शूर, तत्पर, सावधान व देव, धर्म, गोब्राह्मण रक्षक ही शिवरायांची बत्तीस शुभलक्षणे आहेत.

* * *

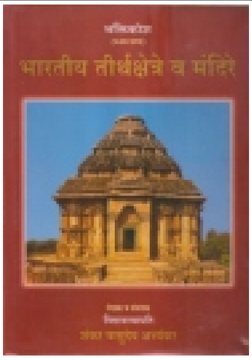

प्रचंड सवलतीत उपलब्ध

भारतीय तीर्थक्षेत्रे व मंदिरे

रु. ५०००/- चा ग्रंथ

(डबल डेमी पृष्ठे १४२४ + रंगीत चित्रे पृष्ठे १६)

केवळ १०००/- रुपयात!

आजच विकत घ्या.

माझ्या तरुण मित्रांनो!

– गुरुदेव

रामकृष्ण परमहंसांनी एकदा विवेकानंदांशी काही महिने बोलणे टाकले होते. अशी कठोर परीक्षा घेतली! शेजारी येऊन बसला तरी लक्ष देत नसत आणि त्याची परीक्षा बघत होते. अरे! हे मातीचे ढेकूळ आहे की बंदा रुपया आहे. शिष्याला तावून सुलाखून घेतला. रामकृष्ण परमहंसांनी विवेकानंदांना कसे पारखून घेतले याचे वर्णन विवेकानंदांचे गुरुबंधू स्वामी सारदानंद यांनी 'श्रीरामकृष्णलीलाप्रसंग' (खण्ड-३) मध्ये केले आहे,

'नरेंद्रनाथ जेव्हा दक्षिणेश्वरी जात असत तेव्हा त्यांनाच घेऊन ठाकूर व्यग्र असत. त्यांना दुरून बघताच ठाकूरांचे संपूर्ण अंत:करण जणू काही शरीरातून प्रबल वेगाने बाहेर निघून त्यांना प्रेमालिंगनात आबद्ध करीत असे. 'हा न–, हा न-' म्हणता म्हणता समाधीत जाताना आम्ही त्यांना किती वेळा बघितले आहे हे सांगता यावयाचे नाही. असे असूनही दक्षिणेश्वरी काही काळ येणे-जाणे चालू राहिल्यानंतर एक असा दिवस आला की जेव्हा नरेंद्रनाथ आल्यावर त्यांनी त्यांच्याशी पूर्णपणे उदासीन व्यक्तीसारखे आचरण केले. नरेंद्रनाथ आले, ठाकूरांना प्रणाम करून त्यांच्यासमोर ते काही वेळ बसून राहिले, परंतु ठाकूरांनी प्रेम तर दर्शविले नाहीच, उलट त्यांनी एकदा त्यांचे कुशलदेखील विचारले नाही आणि संपूर्ण अपरिचिताप्रमाणे त्यांच्याकडे फक्त एकदाच बघून ते आपल्याच तंद्रीत बसून राहिले. नरेंद्रनाथांना वाटले की ठाकूर कदाचित भावाविष्ट असतील. काही वेळ वाट पाहिल्यानंतर नाइलाजाने खोलीतून बाहेर येऊन नरेंद्रनाथ हाजरामहाशयांशी बोलू लागले. ठाकूर दुसऱ्या कुणाशी बोलत आहेत हे ऐकून नरेंद्रनाथ पुन: त्यांच्याजवळ येऊन बसले. यावेळी देखील ठाकूर त्यांच्याशी एक शब्दही बोलले नाहीत व दुसरीकडे आपले तोंड फिरवून ते बिछान्यावर पडून राहिले. याप्रमाणे सारा दिवस निघून गेल्यावर संध्याकाळीदेखील त्यांच्या भावामध्ये काहीच फरक न दिसल्यामुळे नरेंद्रनाथ त्यांना प्रणाम करून कोलकत्याला परत गेले.

एक आठवडा जातो न जातो तोच नरेंद्रनाथ पुन: दक्षिणेश्वरी गेले व त्यांनी ठाकूरांना त्याच पूर्वीच्या अवस्थेत बघितले. त्या दिवशी देखील हाजरामहाशयांशी व इतरांशी बोलत पूर्ण दिवस घालवून संध्याकाळच्याआधी ते घरी परत गेले. याप्रमाणे तिसऱ्या व चवथ्या वेळीदेखील दक्षिणेश्वरी गेल्यावर नरेंद्रनाथांना ठाकूरांच्या भावामध्ये कोणताही बदल दिसला नाही. परंतु त्याने यत्किंचितही विचलित वा क्षुब्ध न होता पूर्वीप्रमाणे ते त्यांच्याकडे येत-जात राहिले. नरेंद्रनाथ घरी असताना त्यांचे कुशल जाणून घेण्यासाठी त्यांच्या घरी मधूनमधून ते कुणाला तरी अवश्य पाठवीत असत तरी ते जवळ आल्याबरोबर त्यांच्याशी त्यांचे पूर्वीसारखे आचरण काही दिवस चालू राहिले. याप्रमाणे एका महिन्यापेक्षा अधिक काळ लोटल्यावर जेव्हा त्यांनी बघितले की नरेंद्रनाथांचे दक्षिणेश्वरी येणे चालूच आहे तेव्हा एके दिवशी त्यांनी नरेंद्रनाथांना जवळ बोलावून म्हटले, ''काय रे, मी तर तुझ्याशी एक शब्दही बोलत नाही, तरी तू येथे कशाला येतोस सांग बरे?'' नरेंद्रनाथ उत्तरले, ''मी काय येथे आपले बोलणे ऐकण्यासाठी येतो? आपण मला आवडता, आपणास बघण्याची इच्छा होते, म्हणूनच मी येथे येतो.'' त्यांचे हे उत्तर ऐकून ठाकूरांना फार आनंद झाला आणि ते म्हणाले, ''मी तुझी परीक्षा घेत होतो; आदरातिथ्य न मिळाल्यामुळे तू पळून जातोस की काय हे मी बघत होतो. तुझ्यासारखा आधारच इतके (अवज्ञा व उदासीन भाव) सहन करू शकतो– दुसरा जर कुणी असता तर आतापर्यंत केव्हाच पळून गेला असता, पुन: इकडे फिरकला नसता.'

गुरुविषयी अशी श्रद्धा असावी.

* * *

क्षणचित्रे

तळेगाव येथील बहुभाषिक ब्राह्मण अधिवेशनामध्ये गुरुदेवांचा सत्कार शुभहस्ते श्री. साखवळकर

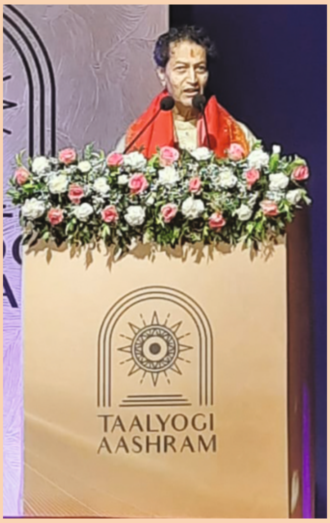

दि. ४ एप्रिल, पद्मश्री सुरेश तळवलकर यांची पंचाहत्तरी व
त्यांच्या तालयोगी आश्रमाची तपः पूर्ती यासाठी गुरुदेवांच्या हस्ते सत्कार!
करवीरपीठ शंकराचार्य शुभाशीर्वाद द्यायला उपस्थित होते .

सौ. मंगला खाडिलकर यांना गुरुदेवांच्या हस्ते कर्तृत्वआभा पुरस्कार (विलेपार्ले)

RNI No. MAHMAR / 2010 / 31595
Book packets containing periodicals   Price ₹ 20 /-

आदित्य प्रतिष्ठानच्या 'पसायदान' या नूतन वास्तूत गुढीपाडवा व रामनवमी २०२३

गुरुदेवांकडून आदित्यव्रतींना संबोधन

अरुंधती अभ्यंकर हिची रामवंदना

स्थपति (Architect) जयराज केळकरचे कौतुक

रामनवमी उत्सवात CA जितेंद्र यांचे गीत रामायण

आदित्यव्रती दत्तात्रय सावंत यांचा सत्कार

संपादक : सौ. अपर्णा शंकर अभ्यंकर
संपादन साहाय्य - सौ. रश्मी अरुण तुळजापूरकर, सौ. सुलभा श्रीकांत आठवले, सौ. आरती आदित्य अभ्यंकर
यांनी हे त्रैमासिक प्रकाशक, मुद्रक, मालक आदित्य प्रतिष्ठान,
४/१५, वेदान्तनगरी सोसायटी, कर्वेनगर, पुणे-५२ येथून प्रकाशित केले.
मोबाईल नं. : 8484921130
aditya.pratishthan25@gmail.com / www.adityapratishthan.org.in

BOOK-POST